

Mateusz Kamionka ■ Radosław Marzęcki ■ Łukasz Stach

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

Наукова та предметна консультація: д-р Юлія Кузьменко
(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

МŁОДЕ ПОКОЛЕНІЕ WSPÓŁCZESNEJ UKRAINY: POLITYCZNA PARTYCYPACJA I KAPITAŁ SPOŁECZNY

Konsultacja naukowa i merytoryczna: dr Julia Kuzmenko
(Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola w Nieżynie)

Publikacja została przygotowana dzięki środkom pozyskanym z Narodowego Centrum Nauki w ramach programu SONATA
nr projektu: 2016/23/D/HS5/00902

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

■ З моменту здобуття незалежності Україна, як і інші пострадянські держави, зіткнулася з проблемою трансформації державного ладу, як у політичній, так і в економічній сферах (Carothers 2002; McFaul 2002). Слід підкреслити, що в економічній та соціальній галузях період 1991–2019 років був деякою мірою часом втрачених можливостей, а стан розвитку держави та якість державних служб України знаходяться на нижчому рівні, ніж, наприклад, у Польщі (Navylyshyn 2006; 2016). Проблеми, пов'язані з трансформацією, помітні також у сфері якості української демократії. у політологічній чи соціологічній літературі можна знайти ряд формулювань, які однозначно описують неспокійний період української трансформації, як «бурхливі (*turbulent*) 25 років» (Diuk 2017) чи

«декада реформаторських зусиль» (Кузьо 2011: 335). Багато показників – як економічних (рівень ВВП, ВВП на особу тощо), так і політичних (напр., *Fragile State Index – Рейтинг крихких держав*) ясно вказують, що у порівнянні, скажімо, з Польщею, Україна має нижчий ступінь економічного та суспільного розвитку, а якість української демократії є слабшою (Stach 2020). Аналізуючи проблематику якості демократії в Україні, необхідно розглянути питання суспільної та громадянської активності молодих українців (Nikolayenko 2011).

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

■ У звіті використані дані, що є результатом праці над дослідницьким проектом під назвою «Перші покоління свободи. Держава, патрі-

отизм, демократія у свідомості молоді (студентської) в Польщі та в Україні – порівняльний аналіз»*. Однією з цілей проекту була ідентифікація, опис і роз'яснення домінуючих зразків поведінки польської та української молоді у суспільній і політичній сферах. Дослідження проводилось протягом 2018–2019 років відповідно до стратегії, що передбачає використання змішаних методів (*mixed methods*), тобто «спільного застосування як кількісної, так і якісної методології у рамках одного і того самого дослідження з метою відповіді на одне дослідницьке питання» (Newson 2006: 179). Джерелом даних, представлених у звіті, є перша фаза дослідження, що базувалася на отриманні та аналізі кількісних даних (анкетування в аудиторіях), і результати якої становили властивий фундамент для підготовки дослідницьких інструментів, використаних у подальших дослідженнях. Автори звіту приділили основну увагу вивченню суспільно-політичної активності студентської молоді у трьох академічних центрах: Києві, Сумах та Ніжині. Загалом дослідження охопило 1043 студентів із 14 найбільших освітніх центрів України: Вінниця, Глухів, Дніпро, Київ, Львів, Ніжин, Одеса, Переяслав, Полтава, Суми, Ужгород, Харків, Херсон та Чернівці. Використано цільовий і випадковий спосіб підбору групи для дослідження. Вищевказані академічні центри, а в них окремі університети, були вибрані цільовим способом з метою забезпечення відносно високого рівня територіальної диференціації групи для дослідження. Натомість у випадковій фазі використано багатоступеневий (*multi-stage sampling*) підбір групи. Середній вік респондентів становив неповних 20 років (домінанта: 19 років, медіана: 19 років).

Київ: столиця та найбільше місто України, розташоване на березі ріки Дніпро. Має спеціальний статус міста загальнодержавного підпорядкування і є адміністративним центром Київської області. Являється також найбільшим промисловим та науково-культурним осередком кра-

їни. Населення міста становить 2967400 осіб, а площа – 847,66 км². Київ – це найважливіший академічний центр України, а кількість вищих навчальних закладів становить 97, у яких одночасно навчається 363 126 студентів.

Місце проведення анкетного опитування: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (28000 студентів у 2015/2016), 1-е місце в рейтингу українських вищих навчальних закладів згідно дослідження «ТОП 200 Україна».

Суми: місто у північно-східній частині України, адміністративний центр міської громади Суми, Сумського району та області під тією ж назвою. Місто розташоване на березі ріки Псел. Населення міста становить 263 тис. осіб, а площа – 95,4 км². у Сумській області функціонує 14 вищих навчальних закладів, у яких навчається 33 826 студентів.

Місце проведення анкетного опитування: Сумський державний університет (14000 студентів), 6-е місце в рейтингу українських вищих навчальних закладів згідно дослідження «ТОП 200 Україна».

Ніжин: місто на півночі України, в Чернігівській області, на березі ріки Остер (притоки Десни, басейну Дніпра). Друге за величиною місто в Чернігівській області. Населення міста становить 71 тис. осіб, а площа – 50,5 км². Кількість вищих навчальних закладів у Чернігівській області – 16, а загальна кількість студентів: 19 777. Місце проведення анкетного опитування: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (4000 студентів у 2012/2013 роках), 173-є місце в рейтингу українських вищих навчальних закладів згідно дослідження «ТОП 200 Україна».

Вибір вищевказаних освітніх осередків дає можливість проаналізувати поведінку молоді, котра навчається у закладі вищої освіти великого столичного міста, а також у середньому за розмірами місті (Суми) та невеликому місті (Ніжин). Завдяки цьому можна провести порівняльний аналіз як соціальної та політичної активності, так і відношення до політики в цілому студентів, що навчаються в освітніх осередках,

* Проект фінансований Національним центром науки, номер гранту: 2016/23/D/HS5/00902 (Керівник проекту: Радослав Маженцький, виконавець: Матеуш Каміонка).

диференційованих за величиною та значенням в адміністративній системі держави.

ПОКАЗНИКИ

■ Основне питання, яким керувалися дослідники на етапі накопичення та подальшого аналізу даних, полягає у тому, чи становить нове покоління незалежної України фундамент для швидкого росту капіталу суспільної довіри та чи може воно стати базою для формування соціально та політично активного суспільства? Шукаючи відповіді на це питання, використано наступні показники:

- інтерперсональна довіра;
- добровільне членство в організаціях;
- волонтерство;
- підтримка добровільних акцій, філантропія;
- розуміння патріотизму.

У свою чергу, під час обговорення проблематики активної участі у громадському та політичному житті, використано такі показники, як:

- ідентифікація (з державою, народом, добровільними організаціями і політичними об'єднаннями);
- зацікавленість політикою;
- мотивація для участі у виборах;
- приналежність до політичних партій і організацій;
- конвенціональні та неконвенціональні форми участі у політичному житті.

Вищевказані позиції є істотними елементами демократії, а дієве громадянське суспільство виконує контролюючу роль по відношенню до політичної влади, а також соціалізує громадян і заохочує до участі в політичному житті. Із грона активних громадян повинні виділятися лідери, котрі становитимуть базу для рекрутування до політичної еліти (Broda-Wysocki 2003: 37–40). До цього доходить питання громадянської позиції у широкому розумінні. Як підкреслює Петро Ліщинський: «Громадяни, зацікавлені долею своєї країни, – це «дріжджі» демократії; без власного усвідомлення обов'язку спрямовувати енергію (у різних формах) в ініціативи, що її зміцнюють, демократія стає лише процедурною формою. Країна стає лише формально демократичною з огляду на «технологію» вибору органів вла-

ди, якою є періодичні вільні вибори. Вона стає демократією без демократів» (Leszczyński 2009: 49; див. McFaul 2009: 8).

ТРАНСФОРМАЦІЯ, ДЕМОКРАТІЯ І СУСПІЛЬНА АКТИВНІСТЬ

■ Теза про те, що без активних, небайдужих громадян демократії загрожує занепад, звучить банально. Демократія без демосу стає звичайною формою без змісту (Sartori 1998). у випадку пострадянської країни, в якій коріння тоталітаризму було запущене довше і сильніше, ніж, наприклад, у Польщі, створення демократичного громадянського суспільства є важким завданням. в Україні суспільство проявляє політичну активність, однак вона набирає форми масових суспільних «вибухів» та протестів. Доказом цього були події «Помаранчевої Революції» у 2004 році чи «Революції Гідності» у 2013–2014 роках, під час яких головну роль відігравали молоді люди, студенти (Emeran 2017; Diuk 2014; Junes 2016). Nadia Diuk (2013: 181). Це дає підстави називати українську молодь періоду трансформації «каталізатором

масових вуличних протестів», звертаючи увагу на те, що її постулати та вимоги неодноразово ставали важливим чинником, який активізував інші суспільні групи (Collin 2007; Forbrig, Pavol 2007; Nikolayenko 2007). у зрілій демократії суспільна та громадянська активність проявляється у першу чергу діями більш прозаїчними, ніж масові протести – зокрема, ступенем залучення до діяльності місцевої спільноти, у волонтерську діяльність, участю в політичному житті або іншими різноманітними формами соціальної активності.

Суттю економічної та політичної трансформації була зміна системи інститутів суспільства, його правової та організаційної інфраструктури (Åslund 2002; 2009). з цієї точки зору трансформація державного ладу відбувалась у двох основних площинах – політичній, тобто відбудові (або створенні з нуля) демократичних інститутів, та економічній, що означало формування дієвої ринкової економіки. Не можна також залишити поза увагою суспільну свідомість, обтяжену багажем здобутого досвіду, схематичного мислення, звичок та ідей, винесених із комуністичних часів. Це тим більше важливо, оскільки якщо політичні та економічні перетворення можна здійснити за допомогою інституційних і правових змін, то зміна ментальності вимагає часу і дій, спрямованих на зміцнення відчуття громадянськості та формування суспільного капіталу (Stach 2011: 30–31). Слід відмітити, що посткомуністична трансформація України була значно складнішою, ніж та, яка відбувалася в сусідніх державах Центральної Європи. Ціком влучно цю проблему описав Микола Рябчук (2017: 13–14): „Якщо Польща, Угорщина чи Чеська Республіка повинні були пройти «подвійну трансформацію» (демократизація та перехід до ринкової економіки), для якої підтримкою стали ще наявні конституційні та ринкові традиції з передвоєнного періоду, то Україна була змушена зіткнутися з цими викликами, не маючи такої інституціональної пам'яті. Більше того, її трансформація мала бути «чотириразовою»: треба було провести не тільки демократизацію та перехід до ринкової економіки, але ще й відродити власну державність (після розпаду

СРСР) та національну самосвідомість (переборовши проблему некомплектної та zdeформованої самосвідомості)».

Суспільна довіра становить фундамент суспільного капіталу, який визначається як здатність до співпраці громадян у межах організацій та груп, що дозволяє громадянам і соціальним групам прагнути реалізувати власні інтереси. Основним проявом співпраці з метою забезпечення суспільного блага є взаємна довіра членів групи, а дослідники цієї теми підкреслюють зв'язок між активною участю у суспільній діяльності та довірою. Особи, які беруть активну участь у різноманітних ініціативах добровільного характеру, мають більший ступінь довіри порівняно з іншими особами зі свого середовища, мають більший ступінь довіри; подібна ситуація складається і довкола інститутів та організацій, що активно діють у публічній сфері (Fukuяата 1997: 23, 39, 179). Це полегшує формування громадянського суспільства за принципом простого механізму – оскільки люди не довіряють один одному, то як вони можуть співпрацювати між собою або разом виконувати завдання? Чим вищий рівень довіри – тим вища схильність до налагодження контактів. Також підвищується підприємливість і креативність, а витрати на здійснення контролю знижуються (Dziątek 2011: 39).

СУСПІЛЬНА ТА ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ МОЛОДИХ УКРАЇНЦІВ

■ Аналізуючи проблематику суспільної та громадянської активності, проведено опитування респондентів про їх відчуття приналежності та зв'язок з окремими групами. Характерним для респондентів є низький рівень ідентифікації респондентів з інститутами громадянського суспільства та угрупованнями політичного характеру (таблиця 1).

Аналізуючи дані з таблиці 1, слід звернути увагу на факт сильної прив'язаності до суспільних груп, у яких респонденти функціонують або з яких походять (родина, друзі, навчальний заклад). Сильним також є відчуття зв'язку з Україною та з українським народом, а також з місцем свого проживання. Цікавим здається факт, що респонденти відчувають сильніший

Таблиця 1. Відчуття приналежності до окремих груп або середовищ, дані у відсотках

Наскільки сильний зв'язок Ви відчуваєте з переліченими нижче групами або середовищами?				
Група/середовище	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Родина	94	92	92	95
Коло найближчих друзів і знайомих	91	92	91	88
Україна	67	62	69	61
Власний народ	62	58	64	55
Моє село або місто	61	53	62	62
Релігія, Церква	49	22	47	38
Регіон (область)	47	31	43	36
Навчальний заклад	63	64	59	56
Європа	31	36	29	31
Організація або товариство	14	17	18	11
Партія або політичний рух	5	6	8	3

Джерело: власне опрацювання на підставі авторських досліджень

* Враховано тільки відповіді «відчуваю дуже сильний зв'язок» і «відчуваю сильний зв'язок»

зв'язок з Європою, ніж з суспільними організаціями. Це відчуття прихильності до Європи особливо сильне у столиці України, а його рівень там найвищий у порівнянні з рештою осередків. Можна також зауважити, що респонденти, які навчаються в Києві, значно менше пов'язують себе з релігійними громадами, ніж їх колеги з менших осередків.

Молодих людей, котрі знаходяться на початковому етапі своєї громадянської активності (або байдужості), попросили висловити свою думку щодо питань, пов'язаних з політикою, у тому числі щодо зацікавленості цією сферою життя. Отримані результати представлені в таблиці 2.

Отримані результати демонструють, що показник (середнє значення) для досліджуваної групи коливається у діапазоні 2,40 – 3,12, і це вказує на відносно низький рівень зацікавленості політикою. Найбільше цікавляться політичним життям респонденти з Ніжина, а наймен-

ше – з Сум. Це корелюється з представленими у подальшій частині тексту даними, що стосуються участі у молодіжних партійних організаціях чи безпосередньо політичної активності.

Наступне питання стосується розуміння політики респондентами. Ми запитали, чи на думку респондентів політика є складним явищем? Відчуття анкетованих у цій сфері є амбівалентними, що демонструє таблиця 3.

Більшість респондентів вказує, що «інколи» або «ніколи» мають проблеми із розумінням політики. Натомість одна третина з них (а враховуючи дані «Важко сказати» цей відсоток становить майже половину) вважає, що політика не є простою для розуміння. Це корелюється з даними про рівень готовності респондентів до громадянської активності та рівнем поінформованості про політику (таблиця 4). Слаба компетенція у сфері розуміння політичних явищ призводить зазвичай до нижчої мотивації до активності у цій сфері (Marzęcki 2017).

Таблиця 2. Ступінь зацікавленості політикою серед респондентів, середнє значення

Прощу оцінити свій ступінь зацікавленості політикою, де 1 означає «зовсім не цікавлюся», а 5 – «дуже цікавлюся»			
Україна	Київ	Ніжин	Суми
2,90	2,80	3,12	2,40

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 3. Відчуття розуміння механізмів політики серед респондентів, дані у відсотках

Як часто політика здається Вам настільки складною, що важко зрозуміти, про що йдеться?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Часто*	35	39	39	28
Інколи	39	39	34	39
Ніколи	13	11	14	14
Важко сказати	13	11	13	19

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

*Підсумовано «завжди» і «часто»

Таблиця 4. Рівень готовності до громадянської активності, дані у відсотках

Наскільки Ви погоджуєтесь з наступними твердженнями?					
		Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я вважаю, що добре підготовлений/-на до участі у політиці	Абсолютно погоджуюсь	8	6	9	4
	Скоріше погоджуюсь	16	11	16	5
	Скоріше не погоджуюсь	40	39	46	29
	Абсолютно не погоджуюсь	25	34	22	44
	Важко сказати	11	10	7	15
Я відчуваю, що досить добре орієнтуюсь у проблемах, перед якими стоїть наша країна	Абсолютно погоджуюсь	9	5	5	4
	Скоріше погоджуюсь	32	43	38	11
	Скоріше не погоджуюсь	34	24	33	39
	Абсолютно не погоджуюсь	14	24	14	28
	Важко сказати	11	4	9	17
Я вважаю, що краще інформований/-на у сфері політики, ніж більшість людей	Абсолютно погоджуюсь	8	8	7	5
	Скоріше погоджуюсь	16	6	20	10
	Скоріше не погоджуюсь	35	29	35	25
	Абсолютно не погоджуюсь	29	46	33	38
	Важко сказати	11	10	5	22

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Характерним є те, що більшість респондентів негативно оцінює свій рівень підготовки до участі у політиці, і ця проблема стосується респондентів з усіх освітніх осередків, де проводилось дослідження. Опитувані також не вважають себе краще поінформованими про особливості політики, ніж решта суспільства.

Чимало респондентів (зокрема в Сумах) вважають, що не мають належної орієнтації у проблемах та викликах, які стоять перед Україною. Однак, слід відмітити, що 40% опитуваних (за винятком Сум) усвідомлює важливість проблем, з якими стикається Україна.

Політика у повсякденному житті молодих людей проявляється також у формі дискусій на політичні теми, що мають місце у колі сім'ї, друзів чи знайомих (таблиця 5).

Дані з таблиці 5 показують, що політичні питання постають у розмовах, однак не є домінуючою темою. Найменш схильні до розмов на політичні теми студенти із Сум, натомість респонденти з Києва і Ніжина роблять це частіше.

Наступний елемент – це відчуття можливості вплинути на стан справ як країни в цілому, так і на місцеве середовище респондентів зокрема (таблиця 6).

Спостерігається також суттєва різниця між відчуттям можливості вплинути на справи власної країни та своєї місцевості. Українські студенти заявляють, що їх відчуття ефективності у місцевих справах є набагато сильніше, ніж

у справах політики країни в цілому (ця різниця становить близько 20 відсотків). Винятком є респонденти з Сум, які показують значно нижчий ступінь відчуття причетності (як на державному, так і на місцевому рівнях), ніж їх колеги з Києва чи Ніжина. Ці результати співвідносяться з даними, наведеними у таблиці 7, де демонструється рівень готовності до громадянської активності.

Загалом, більшість респондентів з усіх складів вищої освіти вважають, що вони не мають впливу на дії української влади. Опитані молоді люди також стверджують, що політики не цікавляться їхньою думкою. Це сильно кореспондує з результатами, наведеними в таблиці 8. у цілому, низький ступінь відчуття впливу на справи країни пов'язаний з переконанням, що проблеми молодих людей недостатньо пред-

Таблиця 5. Політика як предмет розмов з членами сім'ї та знайомими, дані у відсотках

Чи при нагоді зустрічей з друзями, знайомими або членами сім'ї Ви розмовляєте про справи української політики?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Часто	12	11	12	5
Інколи	59	65	60	51
Ніколи	23	22	20	37
Важко сказати	6	2	8	7

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 6. Відчуття впливу респондентів на справи як країни в цілому, так і на своє місцеве середовище, дані у відсотках

Чи такі люди як Ви мають вплив на справи:					
		Україна	Київ	Ніжин	Суми
власної країни	Так	39	41	45	33
	Ні	48	40	49	49
	Важко сказати	13	9	6	18
своєї місцевості (міста, села)	Так	62	67	67	44
	Ні	25	18	23	36
	Важко сказати	13	15	10	20

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

ставлені як у публічних дебатах, так і в програмах політичних партій (таблиця 8).

Більшість респондентів підкреслює, що інтереси і проблеми молодих людей не представлені в політичних дебатах, а у першу чергу в програмах політичних партій. Змушує замислитися той факт, що понад 40% респондентів вибрало варіант «Важко сказати», це може свідчити про те, що молоді люди не сліdkують

за публічними дебатами, а також не знають програм політичних партій. Найбільш критичними по відношенню до політичних партій як представників їх інтересів виступають студенти з Києва. Лише 4% з них вибрало варіант «Так». Різниця між Києвом і Ніжином та Сумами є досить помітною.

Крім критичних думок по відношенню до влади, яка не займається проблемами молодих

Таблиця 7. Рівень готовності до громадянської активності, дані у відсотках

У якій мірі Ви погоджуєтесь з наступними твердженнями?		Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я не маю жодного впливу на те, що робить український уряд	Абсолютно погоджуюсь	32	27	34	23
	Скоріше погоджуюсь	29	32	21	22
	Скоріше не погоджуюсь	19	23	18	19
	Абсолютно не погоджуюсь	10	15	18	15
	Важко сказати	10	4	8	20
Уряд не цікавиться тим, що я думаю	Абсолютно погоджуюсь	39	29	48	31
	Скоріше погоджуюсь	31	37	24	20
	Скоріше не погоджуюсь	13	15	12	17
	Абсолютно не погоджуюсь	6	6	9	9
	Важко сказати	12	13	13	23

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 8. Наявність проблем молодих людей у публічних дебатах і програмах політичних партій, дані у відсотках

Чи на Вашу думку інтереси та проблеми молодих людей достатнім чином представлені в:		Україна	Київ	Ніжин	Суми
Політичних дебатах	Так	21	23	16	16
	Ні	38	29	44	32
	Важко сказати	41	48	40	52
Програмах політичних партій	Так	12	4	12	15
	Ні	46	54	51	43
	Важко сказати	42	42	37	42

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* у випадку графі «Так» підсумовано відповіді «Абсолютно так» і «Скоріше так», у графі «Ні» підсумовано відповіді «Абсолютно ні» і «Скоріше ні»

людей, респонденти підкреслюють, що хотіли б особисто брати участь в управлінні державою, а також хотіли б, щоб Україна мала уряд, який буде добре управляти (таблиця 9), хоча переважає бажання особисто брати участь в управлінні (за винятком респондентів з Сум).

Вищевказане ставлення обумовлює необхідність громадянської активності (якщо респонденти хочуть особисто брати участь в управлінні, то повинні проявляти активність), а також є певним меседжем, скерованим до політичних еліт, суть якого полягає у тому, що молоді люди хочуть, щоб політика перейшла на вищий рівень та відповідала суспільним потребам. Обидва ці питання можна поєднати, оскільки у демократичній системі громадяни можуть однаковою мірою активно та легально брати участь у політичному житті, а також за допомогою виборчих бюлетенів впливати на якість управління. у зв'язку з цим, респонден-

ти повинні були дати відповідь на питання – які форми участі в політиці є (на думку респондентів) найбільш ефективними (таблиця 10).

Дані, наведені в таблиці 10, показують переконання респондентів у тому, що найбільший вплив мають дії колективного/демонстративного характеру (маніфестації) або ті, які базуються на принципі персоналізації контактів (зустрічі з політиками). Високий відсоток також декларує, що діяльність в організованих структурах (неурядові організації – НУО, політичні партії, професійні спілки) є ефективною формою громадянської та політичної активності. До цієї категорії активності відноситься також підписування петицій/звернень, яке теж вважається бажаним. Тільки одна десята опитаних відповіла, що жодна з форм активності не є ефективною, оскільки громадяни не мають впливу на політику.

Таблиця 9. Управляти самому чи мати уряд, який буде добре управляти – відчуття респондентів, дані у відсотках

Чи для Вас особисто має більше значення:				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Особиста участь в управлінні	41	41	52	27
Наявність уряду, який буде добре управляти	26	22	15	30
Важко сказати	33	37	33	43

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 10. Ефективність різних форм участі в політиці, дані у відсотках

Яка з форм активності, на Вашу думку, забезпечує ефективний вплив на політику?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Висування власної кандидатури на виборах (місцевих або загальнодержавних)	19	13	18	22
Участь у зустрічах, дискусіях з політиками	56	56	57	55
Членство у політичній партії	21	24	27	18
Підписування петицій/звернень	31	45	22	19
Членство/підтримка в неурядових організаціях	41	51	39	34
Участь у демонстраціях, протестах, маніфестаціях	44	45	47	27
Членство у професійній спілці	15	5	18	18
Вираження своїх думок в Інтернеті	12	9	12	19
Інша	1	0	1	3
Жодна не забезпечує – громадяни не мають впливу на політику	10	9	9	10

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* Відсотки не підсумовуються до 100%, оскільки респонденти могли вибрати з відповіді

Вищевказані форми активності мають декларативний характер – вони дозволяють виявити та ідентифікувати інструменти громадянської або суспільної активності, які респонденти вважають ефективними. Однак, наступне питання – «чи респонденти втілюють свої задекларовані постулати в життя?» демонструє такі результати (таблиці 11 і 12).

Дані з таблиці 11 вказують на велику диференціацію позицій серед студентів. Аналізуючи проблему через призму України у цілому, близько половини респондентів не брала участі у політичних заходах та не вчиняла жодних дій, і близько однієї третини респондентів підписували петицію/звернення. Натомість існує велика різниця між окремими освітніми осередками. Найбільш пасивні студенти з Сум – майже дві третини з них не вчиняло жодних дій. На протилежному полюсі знаходяться респонденти, які навчаються в Києві, понад половина з них підписувала петицію/звернення, а значний відсоток брав участь у демонстраціях або надав фінансову підтримку якійсь організації. Додатково, одна третя бойкотувала чи купувала товари, керуючись певними визначеними критеріями.

Така різниця між активністю студентів з Києва та іншими осередками помітна також на рівні участі в добровільних організаціях (таблиця

12). Майже одна третя респондентів з Києва задекларувала своє членство в студентському самоврядуванні та організаціях, що діють у сфері культури та мистецтва. Багато респондентів також працює в молодіжних організаціях. Натомість у Сумах і Ніжині кількість активних респондентів є меншою, особливо це стосується Ніжина (44%). Однак, багато молодих людей з цього освітнього осередка діє в організаціях спортивного характеру. Відносно велика група студентів у Сумах та Ніжині (відповідно 8 і 9%) є членами молодіжних партійних організацій, у той час коли в Києві число осіб, що займаються такою діяльністю, є мінімальним.

Різницю між Києвом і Сумами та Ніжином можна пояснити тим фактом, що Київ – як столиця – є центром політичної та культурної активності держави, і це надає студентам, які тут навчаються, ширше поле для проявів політичної та суспільної активності. Однак, слід підкреслити, що відносно членства в суто політичних організаціях Київ знаходиться нижче середнього показника для всієї України.

Аналізуючи дані з таблиць 11 і 12, неможливо не помітити існування певного парадоксу. Респонденти, підкреслюючи необхідність активності (у тому числі й у політичній сфері), одночасно на практиці не вчиняють жодних дій для такої активності. Помітна суттєва різниця між

Таблиця 11. Суспільна і політична активність респондентів, дані у відсотках

Існують різні способи дій з метою покращення ситуації в Україні або запобігання її погіршенню. Чи протягом останніх 12-ти місяців Ви вчинили будь-які з нижчевказаних дій?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я не вчиняв/-ла жодних дій	47	30	56	64
Я підписував/-ла петицію чи звернення	28	52	21	13
Я бойкотував/-ла або спеціально не купував/-ла певні товари або продукти	14	20	10	4
Я носив/-ла або розмістив/-ла у помітному місці значок/наклейку, що пропагує кампанію або акцію	7	13	9	6
Я звертався/-лась до політика, чиновника з уряду або урядовця органу місцевого самоврядування	7	2	9	5
Я брав/-ла участь у легальній публічній демонстрації	10	17	10	4
Я надав/-ла фінансову підтримку будь-якій організації	10	18	8	5
Я збирав/-ла підписи під будь-яким зверненням		7	6	5
Я купував/-ла певні товари, маніфестуючи свою підтримку для цінностей, які визнає виробник	9	12	4	1
Я допомагав/-ла вести виборчу кампанію або підготовку до референдуму	3	0	3	0
Я діяв/-ла у політичній партії	2	1	0	1

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* Відсотки не підсумовуються до 100%, оскільки респонденти могли вибрати з відповіді

Таблиця 12. Активність респондентів у добровільних організаціях, дані у відсотках

Чи протягом останніх 12-ти місяців Ви були активним членом наступних організацій?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я не був/-ла членом жодної організації	36	30	44	35
Організації спортивного характеру	17	13	22	15
Організації, що займається наукою, мистецтвом, культурою	21	30	19	13
Студентської організації або студентського самоврядування	21	32	17	14
Молодіжної партійної організації	6	1	9	8
Молодіжної організації (напр., скаути/пластуні, молодіжні клуби)	17	23	8	13
Релігійної організації	6	4	8	5
Екологічної організації	6	7	5	3
Організації по захисту прав людини	4	6	4	6
Місцевої організації, що займається допомогою бідним, безробітним тощо	2	6	3	1
Організації, що опікується старшими особами або хворими	5	5	1	6
Політичної партії	2	0	1	5
Професійної спілки	6	5	1	0
Інше	7	5	7	13

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* Відсотки не підсумовуються до 100%, оскільки респонденти могли вибрати з відповіді

думками про те, «що слід зробити для того, щоб було краще» (кандидувати на виборах, підтримувати неурядові організації, ходити на зустрічі з політиками, вступати у члени політичних партій та ін.), і тим, «що конкретно зроблено». Використовуючи медичну термінологію, студенти вказують на рецепт (рекомендують певну активність), але не хочуть ним скористатися (на практиці проявляють пасивність/байдужість), за винятком респондентів з Києва. Якщо говорити про питання реальної активності, то проведені дослідження показують, що найбільшу популярність мають тільки «легкі, прості та приємні» форми участі, як наприклад, підписання петиції/звернення, тому такий вид активності домінує. Однак, слід зазначити, що 14% опитаних у масштабі країни бойкотувало певні товари (очевидно, російського виробництва), і це необхідно трактувати як прояв політичної активності, а не суто споживацької. Але така позиція нерівномірно виражена серед молодого українського покоління. у Києві кожен п'ятий опитаний заявляв про бойкот товарів, натомість у Сумах – тільки 4%. Систематична участь у політичних партіях або неурядових організаціях не є поширеним явищем. Така пасивність дивує, особливо тому, що опитані сту-

денти вважають висунення себе кандидатом на виборах, зустрічі з політиками чи членство в політичній партії ефективними формами участі в політиці та впливу на неї. Ця ситуація зумовлена такими факторами, як низька зацікавленість політикою, слабка відчуття можливості впливу на стан справ у державі чи переконання у відсутності відповідної політичної пропозиції для молоді.

Револуція у комунікації, символом якої став динамічний розвиток глобальної мережі, викликала зацікавлення Інтернетом як формою соціальної та політичної активності. З'являються думки, що без Інтернету не було б, наприклад, масових демонстрацій т. зв. «Арабської весни», а онлайн голосування може захопити громадян до участі в соціальному і політичному житті країни (Onuch, Sasse 2006). Інтернет – це досконалий засіб для обміну поглядами та ідеями, а також для представлення власної позиції у конкретній справі. Він надає можливість розсилати повідомлення, у тому числі соціального або політичного змісту. Ступінь і форми соціальної та політичної активності українських студентів в Інтернеті представляє [таблиця 13](#).

З наведених у таблиці даних випливає, що анкетовані студенти надають перевагу менш

Таблиця 13. Суспільна і політична активність в Інтернеті, дані у відсотках

Як часто Вам доводилось вчиняти в Інтернеті наступні дії?		Україна	Київ	Ніжин	Суми
Вести блог/вебсайт на суспільну або політичну тематику	Часто	9	10	5	4
	Інколи	29	40	25	22
	Ніколи	62	49	69	74
Коментувати суспільні або політичні події	Часто	12	10	13	10
	Інколи	37	42	39	20
	Ніколи	52	48	47	70
Голосувати у суспільних або політичних справах (Інтернет-опитування)	Часто	14	12	13	4
	Інколи	38	46	31	30
	Ніколи	47	42	55	66
Робити репости/вставляти лінки щодо подій на суспільну або політичну тематику	Часто	13	11	15	7
	Інколи	36	39	32	21
	Ніколи	51	49	53	72
Ставити «лайки» під публікаціями на суспільну або політичну тематику	Часто	27	34	30	24
	Інколи	40	41	37	24
	Ніколи	33	25	33	53

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

складним формам активності, таким як «лайки», репости/лінки щодо певних подій або голосування в Інтернет-опитуваннях. Регулярно ведуть блог або вебсайт політичного характеру близько 10% з них, причому найактивнішими є студенти з Києва. Тільки кожен двадцятий респондент з Сум чи Ніжина систематично займається такою діяльністю. Аналогічно, як і в «реальному» житті, так і у «віртуальному» світі респонденти вибирають форми участі, що вимагають менше зусиль, вкладу власної праці та креативності, а також мінімальних затрат власного вільного часу.

Підсумовуючи питання громадянської активності, проаналізуємо проблему, яка нерозривно пов'язана з поняттям «демократія» – вибори. Участь респондентів у виборах відображає [таблиця 14](#). Ці дані слід трактувати з певною обережністю з огляду на вік респондентів. Значна частина з них тільки протягом останніх місяців отримала право голосу.

Наступним кроком був аналіз факторів, що переконали респондентів взяти участь у виборах. Отримані результати представлені в [таблиці 15](#).

Таблиця 14. Задекларована явка на вибори серед респондентів, дані у відсотках

Чи Ви брали участь у виборах		Україна	Київ	Ніжин	Суми
Президентських (2014)	Так	37	22	36	20
	Ні	63	78	64	80
Парламентських (2014)	Так	36	22	42	19
	Ні	64	78	58	81
До органів місцевого самоврядування (2015)	Так	31	13	32	17
	Ні	69	87	68	83

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* у таблиці враховано тільки відповіді осіб, які, вказуючи мотиви, чому вони не голосували, не зазначили відповідь «Я не мав/-ла права голосу»

Таблиця 15. Мотивація участі у виборах, дані у відсотках

Якщо Ви зазвичай берете участь у виборах, то з якої причини?	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я вважаю, що це мій громадянський обов'язок	32	13	35	11
Я б хотів/-ла, щоб до влади прийшли люди, котрих я підтримую	30	4	38	19
Я б не хотів/-ла, щоб до влади прийшли невідповідні люди	27	6	25	22
З цікавості	14	4	25	17
Я хотів/-ла підтримати кандидатів тієї партії, якій я симпатизую	14	3	14	5
Я не мав/-ла що робити у цей день	8	5	14	6
Мене вмовив хтось із членів сім'ї, знайомих	6	1	6	4
За звичкою, я завжди ходжу на вибори	5	0	8	3
У виборах кандидував хтось із членів сім'ї, знайомих	4	1	3	6
Інше	25	26	23	32

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* Відсотки не підсумовуються до 100%, оскільки респонденти могли вибрати з відповіді

Аналізуючи мотивацію респондентів, пов'язану з участю у виборах, можна відмітити велику розбіжність у відповідях на питання про мотиви участі у виборах між окремими освітніми осередками. Так, якщо серед українських студентів найчастіше вказувалось голосування з відчуття громадянського обов'язку, то лише у випадку респондентів з Ніжина це було найважливішою мотивацією до участі у виборах. Варто також підкреслити, що саме ніжинські студенти йшли до урн, керуючись позитивною мотивацією (підтримка для людей або угруповань, яким симпатизують – понад 50% відповідей), що контрастує з позицією київських студентів (7%) чи студентів з Сум (21%). Це корелює з вказаним раніше вищим ступенем політичної свідомості (що проявляється, наприклад, у членстві в політичних партіях або молодіжних політичних партіях), який проявляють студенти з Ніжина. Велику роль відіграє також негативна мотивація (блокування людей, яких не підтримують респонденти), що було помітним особливо зі сторони студентів з Сум.

Наступне питання – це причини відсутності бажання брати участь у виборах. Тут необхідно зауважити, що багато респондентів вказа-

ло відповідь «Я не мав/-ла права голосу» (49% у масштабі всієї країни). Решту факторів, які впливають на студентський *désintéressement* (незацікавленість) у виборах, представляє **таблиця 16**.

Представлені результати показують, що основною причиною небажання брати участь у виборах (осіб з правом голосу) є відчуття відсутності впливу («голосування нічого не змінить»), а також незацікавленість у виборах чи відсутність відповідного кандидата. Це вочевидь свідчить про сильне критичне відношення

Таблиця 16. Мотивація небажання брати участь у виборах, дані у відсотках

Якщо Ви зазвичай не берете участі у виборах, то з якої причини?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Я не мав/-ла права голосу	49	50	53	51
Не було відповідного кандидата	9	2	9	9
Я знаходився/-лась поза місцем проживання	8	3	8	4
Я не мав/-ла часу	7	2	8	6
Мені набридло брати участь у виборах, оскільки це нічого не міняє у ситуації людей і країни	7	3	5	16
Мене не цікавлять ці вибори	6	6	8	10
Мій голос і так нічого не змінить	6	2	6	5
Я не розбираюся належним чином у політиці	4	1	0	5
За станом здоров'я (хвороба, інвалідність)	3	1	1	1
Я не можу вирішити, за кого голосувати	3	2	3	1
Я забув/-ла про вибори	2	1	1	0
Моя сім'я та знайомі не ходять на вибори	1	0	3	1
Інше	12	12	13	19

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Відсотки не підсумовуються до 100%, оскільки респонденти могли вибрати з відповіді

до політичних еліт України. Раніше вже згадувалось про перевагу переконання щодо відсутності впливу на справи країни. Ці переконання між собою поєднані. Позиція незацікавленості у виборах у поєднанні з переконанням про відсутність власного впливу особливо сильно проявляються у Сумах. Помітний також зв'язок цих явищ з результатами відповідей респондентів на питання про зацікавленість політикою та активну політичну діяльність. у цій площині вони проявляють найбільшу пасивність серед усіх респондентів, що також впливає на їх слабку мотивацію до участі у виборах.

Крім голосування на виборах, важливою формою конвенціональної участі є також референдум. Можливість висловити свою думку щодо істотних для суспільства справ – це також показник якості демократії. Водночас, українське суспільство декілька разів виражало свій різкий спротив відносно політики, організовуючи масові протести, які призвели до політичних змін (2004 і 2014 рік). у такій ситуації обґрунтованим було дослідження питань ставлення респондентів до референдуму (таблиця 17) і готовності молоді брати участь у довготривалих суспільних протестах (таблиця 18).

Таблиця 17. Референдум як інструмент самовираження громадян, дані у відсотках

Чи на Вашу думку українці повинні частіше вирішувати важливі справи шляхом референдуму?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Так, вони до цього добре підготовлені	19	15	25	18
Ні, вони не мають відповідної підготовки (наприклад, мають занадто малі знання)	44	54	35	34
Важко сказати	37	31	40	59

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 18. Демонстрація/протест як інструмент реалізації інтересів громадян, дані у відсотках

Чи Ви схильні брати участь у довготривалій демонстрації або протесті з метою реалізації своїх постулатів?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Так	37	39	47	23
Ні	20	17	19	27
Важко сказати	43	47	36	50

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Дані, наведені у таблицях 17 і 18, яскраво демонструють, що респонденти частіше віддають перевагу неконвенціональним рішенням (протест, демонстрація), ніж участі у референдумі. Це особливо помітно, зокрема, в Ніжині та в Києві. Таку позицію можна пов'язати з відчуттям відсутності впливу на політику, у тому числі шляхом участі в демократичних механізмах (наприклад, у виборах). Частина респондентів вважає, що їх голос не має значення та нічого не змінить, тому і референдум також нічого не змінить. Історія незалежної України

показала, що шлях до змін прокладається через протести та демонстрації. Цей досвід, без сумніву, впливає на сприйняття респондентами механізмів української політики.

Наступне питання – це суспільна довіра. Як уже згадувалось, основою суспільного капіталу та істотним елементом громадянської активності є високий рівень суспільної довіри. Отримані від анкетованих студентів результати показують, що ми маємо справу з низьким рівнем інтерперсональної довіри у середовищі цієї соціальної групи (таблиця 19).

Таблиця 19. Рівень інтерперсональної довіри серед респондентів, дані у відсотках

Чи загалом Ви довіряєте людям/незнайомцям, з якими Ви стикаєтесь у різних ситуаціях?				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Так	22	35	24	20
Ні	57	46	63	55
Важко сказати	21	19	13	25

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

* у випадку рубрики «Так» підсумовано відповіді «Абсолютно так» і «Скоріше так», у рубриці «Ні» підсумовано відповіді «Абсолютно ні» і «Скоріше ні»

Таблиця 20. Активність респондентів на користь місцевої спільноти, дані у відсотках

Чи протягом останніх 12 місяців Ви брали участь у діяльності на користь місцевої спільноти (мікрорайону, міста/села, парафії, найближчих сусідів)? (Україна в цілому)	
Так	43
Ні	57

Чи протягом останніх 12 місяців Ви брали участь у діяльності на користь місцевої спільноти (мікрорайону, міста/села, парафії, найближчих сусідів)? (Вибрані осередки)					
Київ		Ніжин		Суми	
Так	34	Так	51	Так	36
Ні	66	Ні	49	Ні	64

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

У цій категорії Київ знаходиться вище середнього показника по всій Україні (35% до 22%), натомість Ніжин і Суми вписуються в загальноукраїнський студентський тренд. Сучасні дослідження також підтверджують зв'язок між засобами у формі суспільного капіталу (в тому числі довіри) і готовністю до реалізації громадянської активності (Putnam 2000). Низький рівень суспільної довіри міг би імплікувати слабку участь у житті місцевої спільноти («якщо ми не довіряємо іншим людям, то чому повинні займатися діяльністю на їх користь»), однак дослідження показують, що понад 40% студентів беруть участь у такій формі суспільної активності (таблиця 20). Але це не змінює того факту, що більша частина молодого покоління залишається пасивною.

Слід відмітити, що найбільш активну участь у діяльності на користь місцевої спільноти брали студенти з найменшого осередка – Ніжина. Респонденти з Сум і Києва знаходяться нижче середнього показника по всій Україні. Можна припустити, що в меншому осередку робота на користь місцевої спільноти

є легшою. Можливо, на це також має вплив демографічна структура студентів в окремих осередках. Виявляється, що більшість з опитаних осіб у Ніжині походить з сільської місцевості, а також довколишніх невеликих містечок (до 50 тис. мешканців) (таблиця 21).

Наступним питанням для аналізу являється волонтерська діяльність та молодіжна підтримка добровільних акцій (таблиця 22)*.

З таблиці 22 випливає, що протягом останнього року більше, ніж одна третина респондентів задекларувала, що працювала у якості волонтера. у випадку волонтерства помітний позитивний зв'язок між активністю в цій сфері та розміром міського освітнього осередка. Респонденти з Києва – найбільшого міста України і столиці цієї країни – працювали частіше як волонтери, ніж становив показник для усі-

* У дослідницькому проекті прийнято визначення волонтерства, запропоноване Міжнародною організацією праці, згідно з яким це «безоплатна і не обов'язкова діяльність/праця для популяризації якоїсь справи або допомоги особі, яка не є членом сім'ї та не входить у коло близьких родичів».

Таблиця 21. Місце походження респондентів в окремих навчальних осередках

Село	Київ	Ніжин	Суми
		4,9	39,0
Місто до 50 тис. мешканців	16,0	20,8	33,3
Місто від 50 до 100 тис. мешканців	8,6	28,6	17,3
Місто від 100 до 500 тис. мешканців	25,9	6,5	33,3
Місто понад 500 тис. мешканців	44,4	5,2	4,0

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 22. Волонтерська діяльність молодих українців, дані у відсотках

Чи протягом останнього року Ви працювали як волонтер? (Україна)					
Так		35			
Ні		65			
Чи протягом останнього року Ви працювали як волонтер? (вибрані навчальні заклади)					
Київ		Ніжин		Суми	
Так	39	Так	26	Так	41
Ні	61	Ні	74	Ні	58

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

єї країни (39% до 35%). у випадку Ніжина – міста, що нараховує понад 68 тис. мешканців, волонтерами були тільки 26% респондентів. Натомість у випадку Сум, кількість мешканців становить 302 тис., відсоток респондентів, які заявляли про участь у волонтерській діяльності, становить понад 40%. Таким чином, студенти, що навчаються у меншому місті (Ніжин) були менш активними у сфері волонтерату, ніж їх колеги з Сум чи Києва. Слід підкреслити, що волонтерат був значно частішим «епізодом» у житті опитуваних, ніж формалізована діяльність у політичній партії чи громадському об'єднанні. Причину такого стану речей варто шукати у тому, що Київ пропонує більші можливості у сфері волонтерату (більше суб'єктів та подій, де потрібна волонтерська допомога, найчастіше у короткий період часу; волонтерат в Україні на сьогоднішній день проявляється головним чином у формі допомоги для армії на сході країни).

Описуючи філантропію українських студентів (таблиця 23), можна відмітити той факт, що київські студенти проявляють найбільшу активність у цій сфері. Найімовірніше, це є результатом мешкання у великому місті, де є

більше можливостей для підтримки добродійної або громадянської діяльності, ніж у менших осередках. у цьому аспекті Київ вирізняється на фоні усієї України. Це також може бути пов'язано з більшими можливостями працевлаштування та (напевно, зумовленим цим) фінансовим становищем студентів в окремих навчальних осередках. з проведених досліджень виникає, що загальна сума фінансових засобів на місяць, призначених респондентами на різні цілі (проживання, навчання, розваги, поїздки до навчального закладу та ін.): в Ніжині найчастіше міститься у межах 700–1400 UAH, у Сумах – 1400–2100 UAH, натомість у Києві – 2800–3500 UAH.

Останньою категорією, у якій проводилось дослідження, було розуміння патріотизму (таблиця 24).

Аналіз форм розуміння патріотизму дозволяє зробити декілька висновків. Без сумніву, збройний конфлікт на Донбасі вплинув на сприйняття готовності до захисту країни як на дуже істотний фактор патріотичної позиції. у кожному з освітніх осередків середній показник становить понад 4,0. Також питання знання історії, дотримання норм чинного законодав-

Таблиця 23. Філантропія молодих українців

Чи протягом останнього року Ви надавали фінансову підтримку будь-якій акції доброчинного або суспільного характеру? (Україна в цілому)					
Так		44			
Ні		56			
Чи протягом останнього року Ви надавали фінансову підтримку будь-якій акції доброчинного або суспільного характеру? (Вибрані навчальні заклади)					
Київ		Ніжин		Суми	
Так	54	Так	31	Так	42
Ні	46	Ні	69	Ні	58

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

Таблиця 24. Розуміння патріотизму, середній показник

На Вашу думку, яка з нижчезказаних форм активності є проявом патріотичної позиції. Прошу оцінити за шкалою, де 1 означає: «Повністю не виражає патріотизм», а 5 означає: «Повністю виражає патріотизм»				
	Україна	Київ	Ніжин	Суми
Знання історії країни	4,26	4,28	3,93	4,16
Готовність до захисту країни	4,19	4,09	4,26	4,17
Правильне користування українською мовою	4,10	4,26	3,88	4,08
Вивчення Державного гімну	4,05	3,77	3,99	4,11
Дотримання норм чинного законодавства	4,04	4,16	3,86	3,85
Особиста культура при контактах з іноземцями	3,99	4,16	3,66	4,16
Діяльність на користь місцевої спільноти	3,74	4,12	3,41	3,75
Вивішування прапора під час державних свят	3,68	3,15	3,71	3,60
Емоційний зв'язок з національними символами	3,68	3,59	3,50	3,69
Голосування на виборах	3,67	4,22	3,41	3,41
Вболівання за національні спортивні збірні команди	3,61	3,49	3,88	3,81
Купування українських товарів	3,05	3,12	3,07	3,08
Сплата податків	2,64	3,12	2,42	2,35
Участь у літургіях під час національних та державних свят	2,49	1,73	2,61	2,78

Джерело: опрацювання на підставі власних авторських досліджень

ства*, знання гімну чи правильне використання рідної мови отримало доволі високі оцінки. Слід додати, що діяльність на користь місцевої

* Цей елемент є надзвичайно цікавим у контексті українських проблем, наприклад, з корупцією. Респонденти вважають, що дотримання норм чинного законодавства є сильним показником патріотизму, а тимчасом елементи реального життя, що їх оточує (у т. ч. згадана корупція), значно відхиляються від їх уявлень та задекларованої позиції. з цього може виникати недовіра до держави, яка виражається, серед іншого, у легковажному ставленні до сплати податків як прояву патріотизму.

громади також відносно високо оцінюється як показник патріотизму. Вражає низький показник ставлення до такого прояву патріотизму, як сплата податків, що можна розглядати як сигнал відсутності довіри до власної держави та критичної оцінки ефективності витрачання бюджетних коштів. Натомість в епоху світськості та відокремлення релігії від держави не дивує низьке значення, яке надається релігії як елементу патріотизму. Стосовно економічного патріотизму (перевага купівлі українських товарів), то він значно програє у порівнянні

з багатьма іншими показниками патріотизму. Це може бути першопричиною того, що важливе значення економічних питань як ключових елементів сили держави ще не укорінилось у свідомості молодих респондентів. Істотний вплив має також той факт, що багато товарів, доступних на українському ринку, походить тільки з імпорту. Цікавим є те, що респонденти з Києва сильніше акцентують громадянську позицію (участь у виборах, дотримання норм чинного законодавства, діяльність на користь місцевої спільноти) як складову частину патріотизму, ніж їх колеги з інших освітніх осередків. Меншу увагу вони приділяють символічним аспектам патріотизму, таким як знання гімну, вивішування державного прапора чи вболівання за національні спортивні збірні команди.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можемо констатувати, що суспільна та громадянська активність українських студентів вписується в модель, що існує, наприклад, у Польщі – критицизм відносно політичних еліт, низький рівень інтерперсональної довіри, декларування громадянської позиції (бажання брати участь в управлінні, громадянська активність як рецепт для вирішення проблем демократії в державі) при реальній байдужості у громадському житті. Українські студенти мають низьке відчуття впливу на політику, особливо на загальноукраїнському рівні, а їх ступінь ідентифікації з цією сферою життя також залишається невеликим. Позиція, яка найчастіше проявляється по відношенню до політики, – це відсутність зацікавленості, розчарування, яке перекладається на низьку громадянську активність. Дані показують, що в очах респондентів між ними і сферою політики існує своєрідний бар'єр у формі обопільної відсутності зацікавленості («уряд нами не цікавиться, а ми не цікавимось політикою») та небажання займатися реальною діяльністю на користь покращення якості демократії. Ситуація виглядає краще у випадку соціальної активності, але проблемою залишається дуже великий дефіцит інтерперсональної довіри, а також позиція соціальної байдужості.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ, ШКІЛ ТА УНІВЕРСИТЕТІВ

- Практично половина опитуваних протягом останнього року взагалі не займалася жодною суспільно-корисною діяльністю. Також високий відсоток досліджуваних не був членом будь-якої добровільної організації. Неурядові організації повинні спрямувати свою діяльність на молодих людей, адресуючи до них своє звернення, заходи по рекрутації, намагаючись для цього застосовувати технології, якими широко користується молодь та студенти (прикладне програмне забезпечення, соціальні мережі та інше).
- Необхідно збільшити кількість та якість проєктів, спрямованих на поглиблення зв'язку з містом/селом, звідки походить молодь, яка бере участь в неурядових організаціях. Метою цього повинно бути не тільки потенційне повернення молодих людей до менших осередків, які знаходяться під загрозою «обезлюднення», але також відновлення центрів культури, бібліотек, народних домів, що може покращити функціонування місцевої спільноти. Також промоція/популяризація цих місцевостей як альтернативних місць для проведення

щотижневого відпочинку, що безсумнівно, розвиватиме туризм всередині країни, а також може залучити інвестиції.

- Створення проєктів, метою яких буде поглиблення зв'язку з навчальним закладом (підвищення рівня ідентифікації студентів з університетом). Це можна зробити шляхом підвищення автономії (у тому числі фінансової) студентського самоврядування, студентських організацій та ін. Доцільним є створення бюро розвитку кар'єри і організацій, що об'єднують випускників даного вищого навчального закладу.
- Організації та товариства (а також політичні партії) – це інституції з найнижчими показниками ідентифікації. Ідеєю для зміни цього стану можуть бути громадські кампанії, спрямовані на підкреслення цінності участі у громадському, політичному, суспільному житті, підкреслення реальних результатів такої форми активності, стимулювання зацікавленості молоді новими проєктами та волонтерською діяльністю, пробудження відчуття ефективності своєї діяльності. Основну роль тут повинен відігравати Інтернет.
- Більшість опитаних вважає, що політика є дуже складною для розуміння. Водночас, респонденти проявлять низький рівень готовності до участі у політиці. Рекомендується розширити пропозицію, включивши в неї проєкти, спрямовані на ознайомлення з механізмами функціонування політики, з особливим акцентом на місцеву політику. у рамках можливостей варто також запровадити обмін позитивним досвідом, таким як волонтерська діяльність або проходження стажування членів громадських товариств і організацій в органах місцевого самоврядування.
- Для того, щоб вивільнити суспільну енергію молоді, необхідно більшу увагу звернути на підтримку, як організаційну, так і фінансову, для інститутів громадянського суспільства. Органам місцевого самоврядування рекомендуємо запровадити мікрогранти для цих груп. Ці гранти допомогли б молоді реалізувати свої ідеї та підвищили рівень її потенційної участі у місцевому політичному житті.
- Організація дебатів, зустрічей з місцевими активістами, політиками на теми, пов'язані з молодіжною політикою, тим більше, що респонденти вважають такі інструменти досить ефективними з точки зору їх впливу на політику. Рекомендується також створювати місцеві плани розвитку молоді у даному регіоні, які могли б складатися у співпраці з бенефіціарами таких дій. Результати досліджень показують, що респонденти вважають, що проблеми молодих людей не представлені належним чином у суспільних дебатах.
- Молодь відносно часто проявляє бажання участі в управлінні, тому рекомендується створювати так звані молодіжні ради міста. Вони діятимуть під керівництвом органів місцевого самоврядування та виконуватимуть дорадчу функцію у сфері місцевої політики, адресатом якої є молодь.
- Важливу роль може відігравати запровадження волонтерату, спрямованого на місцеве середовище, тобто групи в гуртожитках, сусідів, бібліотеки, притулки для тварин, притулки для безхатченків, малі спортивні клуби та інше.
- Проведення інформаційних кампаній на теми, пов'язані з функціонуванням держави, органів місцевого самоврядування тощо, спрямованих, насамперед, на формування переконання про сенс сплати податків у місці, де вони проживають і працюють, а також усвідомлення переваг, що виникають з цього факту.
- Створення комісій громадського діалогу, у яких братимуть участь представники неурядових організацій, місцевої адміністрації, мешканці (особливо молодь). Запровадження у практику функціонування органів місцевої адміністрації, шкіл та університетів механізмів, що стимулюватимуть відчуття суб'єктності молоді (наприклад, громадських бюджетів, консультаційних опитувань або громадських дискусійних панелей).
- Необхідно також сконцентрувати увагу на малих містечках та селах, де не існує жод-

ної неурядової організації. Молодь, що там мешкає, не має можливості поглибленого розвитку своїх захоплень і знань у розширеному обсязі.

- Неурядові організації повинні також реалізовувати малі проекти, скеровані на мікроспільноти. Частина українських організацій зорієнтована, у першу чергу, на зовнішні гранти (значною мірою власне закордонні), практично забуваючи при цьому про місцеві виклики і проблеми.
- Рекомендуємо зробити більший акцент на громадянську освіту, громадянську активність, що є важливими факторами розвитку демократії, держави та місцевих спільнот. Істотну роль у цій сфері може відіграти па-

тріотичне навчання та виховання з метою популяризації громадянської, суспільно-корисної чи добродійної активності як функціональної позиції з точки зору інтересів української держави та суспільства (див. Marzęcki 2020). Доцільно також ініціювати освітні та суспільні проекти, спрямовані на формування громадянських навиків, таких як: заснування товариств, фондів, місцевих організацій, мікрорайонних клубів, неформальних об'єднань тощо. Рекомендуємо органам місцевого самоврядування вписати такі положення у навчальні програми, а також популяризувати активну діяльність такого роду серед мешканців.

MŁODE POKOLENIE WSPÓŁCZESNEJ UKRAINY: POLITYCZNA PARTYCYPACJA I KAPITAŁ POŁECZNY

■ Od momentu uzyskania niepodległości Ukraina – podobnie jak liczne kraje postsowieckie boryka się z problemem transformacji ustrojowej, zarówno w wymiarze politycznym, jak i ekonomicznym (Carothers 2002; McFaul 2002). Należy podkreślić, że w wymiarze gospodarczym i społecznym okres 1991–2019 został w częściowo zmarnowany, a poziom rozwoju państwa i jakość służb publicznych Ukrainy są na niższym poziomie, niż np. Polski (Havrylyshyn 2006; 2016). Problemy związane z transformacją widoczne są także na polu jakości ukraińskiej demokracji. W literaturze politologicznej czy socjologicznej odnajdujemy szereg sformułowań, które sugestywnie opisują niespokojny okres ukraińskiej transformacji, jak „burzliwe (*turbulent*) 25 lat” (Diuk 2017) czy „dekada wysiłków reformator-

skich” (Kuzio 2011: 335). Wiele wskaźników – zarówno gospodarczych (poziom PKB, PKB *per capita*, itd.), jak i politycznych (np. *Fragile State Index*) jasno wskazują, że w porównaniu np. do Polski, Ukraina cechuje się niższym stopniem rozwoju gospodarczego, społecznego, a jakość ukraińskiej demokracji jest słabsza (Stach 2020). Analizując problematykę jakości demokracji w na Ukrainie należy podjąć zagadnienie aktywności społecznej i obywatelskiej młodych Ukraińców (Nikolayenko 2011).

METODOLOGIA BADANIA

■ W niniejszym raporcie wykorzystano dane będące efektem pracy nad projektem badawczym pt. „Pierwsze pokolenia wolności. Państwo, patriotyzm, demokracja w świadomości

młodzieży (studenckiej) w Polsce i na Ukrainie – analiza porównawcza^{*}. Jednym z celów projektu była identyfikacja, opis i wyjaśnienie dominujących wzorów zachowań w sferze publicznej i politycznej polskiej i ukraińskiej młodzieży. Badania terenowe były realizowane w latach 2018–2019 według strategii zakładającej wykorzystanie metod mieszanych (*mixed methods*), tj. „łącznego zastosowania metodologii zarówno ilościowej, jak i jakościowej w ramach tego samego badania w celu odpowiedzi na jedno pytanie badawcze” (Hewson 2006: 179). Źródłem danych prezentowanych w raporcie jest pierwsza faza badania, która opierała się na pozyskiwaniu i analizie danych ilościowych (ankieta audytoryjna), a której wyniki stanowiły właściwą podbudowę pod przygotowanie narzędzi badawczych wykorzystywanych w dalszej kolejności. Autorzy raportu ze szczególną uwagą przyjrzeni się aktywności społeczno-politycznej młodzieży studenckiej w trzech ośrodkach akademickich: Kijowie, Sumach i Nieżynie. Dodatkowo wartością merytoryczną są dane obejmujące całą próbę badawczą, tj. 1043 studentów z 14 największych ośrodków akademickich w kraju: Charków, Chersoń, Czerniowice, Dniepro, Głuchów, Kijów, Lwów, Nieżyn, Odessa, Perejasław, Połtawa, Sumy, Użhorod oraz Winnica. Zastosowany został celowo-losowy dobór próby. Wymienione wyżej ośrodki akademickie, a w nich poszczególne uniwersytety zostały wytypowane w sposób celowy, aby zapewnić relatywnie wysoki poziom terytorialnego zróżnicowania próby. W fazie losowej z kolei, wykorzystano dobór grupowy wielostopniowy (*multi-stage sampling*). Średnia wieku respondentów wyniosła niespełna 20 lat (dominanta: 19 lat, mediana: 19 lat).

Kijów: stolica i największe miasto Ukrainy, leżące nad rzeką Dniepr. Ma status miasta wydzielonego i jest ośrodkiem administracyjnym obwodu kijowskiego. Stanowi także największy ośrodek przemysłowy i kulturalno-naukowy kraju. Lud-

ność miasta wynosi 2 967 400 osób, a powierzchnia 847,66 km². Kijów jest także najważniejszym centrum akademickim Ukrainy, a ilość szkół wyższych wynosi 97, w których nauki pobiera 363 126 studentów.

Miejsce realizacji badań ankietowych: Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, (28 000 studentów w 2015/2016), 1. miejsce w rankingu uczelni ukraińskich wg „TOP 200 Ukraina”.

Sumy: to miasto w północno-wschodniej części Ukrainy, centrum administracyjne gromady miejskiej Sumy, rejonu Sumskiego i obwodu o tej samej nazwie. Miasto leży nad brzegiem rzeki Psel. Ludność miasta wynosi 263 tys. osób, a powierzchnia wynosi 95,4 km². W obwodzie sumskim funkcjonuje 14 uczelni, w których uczy się 33 826 studentów.

Miejsce realizacji badań ankietowych: Sumski Uniwersytet Państwowy (14 000 studentów), 6. miejsce w rankingu uczelni ukraińskich wg „TOP 200 Ukraina”.

Nieżyn: miasto na północnej Ukrainie, w obwodzie czernihowskim, nad rzeką Oster (dorzecze Dniepru). Drugie co do wielkości miasto w obwodzie czernihowskim. Ludność miasta wynosi 71 tys. osób, a powierzchnia 50,5 km². Ilość szkół wyższych w obwodzie czernihowskim wynosi 16, a liczba studentów: 19 777.

Miejsce realizacji badań ankietowych: Nieżyński Państwowy Uniwersytet im. Mikołaja Gogola (4 000 studentów w 2012/2013), 173. miejsce w rankingu uczelni ukraińskich wg „TOP 200 Ukraina”.

Wybór powyższych ośrodków pozwala na analizę postaw młodzieży w ośrodku wielkomiejskim, studiującej w metropolii, jak też uczących się w średniej wielkości (Sumy) oraz niewielkim (Nieżyn) mieście. Dzięki temu można dokonać porównania aktywności społecznej i politycznej, jak też stosunku do polityki, studentów studiujących w ośrodkach zróżnicowanych pod kątem zarówno wielkości, jak też znaczenia w systemie administracyjnym państwa.

^{*} Projekt był finansowany przez Narodowe Centrum Nauki, nr grantu: 2016/23/D/HS5/00902 (Kierownik projektu: Radosław Marzęcki, wykonawca: Mateusz Kamionka).

WSKAŹNIKI

■ Podstawowe pytanie, które towarzyszyło gromadzeniu oraz późniejszej analizie danych dotyczyło tego, czy nowe, żyjące już w niepodległej Ukrainie pokolenie stanowi fundament dla szybkiego wzrostu kapitału społecznego zaufania i może być bazą do budowy aktywnego społeczeństwa i politycznie społeczeństwa? Poszukując odpowiedzi na to pytanie, sięgnięto po następujące wskaźniki:

- zaufanie interpersonalne;
- członkostwo w organizacjach o charakterze dobrowolnym;
- wolontariat;
- wspieranie akcji charytatywnych, filantropia;
- rozumienie patriotyzmu;

Z kolei, przy omawianiu problematyki zaangażowania obywatelskiego i politycznego, posłużono się takimi wskaźnikami jak:

- poczucie identyfikacji (z państwem, narodem, organizacjami o charakterze dobrowolnym i ugrupowaniami politycznymi);
- zainteresowanie polityką;
- motywacja do uczestnictwa w wyborach;
- przynależność do partii i organizacji politycznych;
- konwencjonalne i niekonwencjonalne formy partycypacji politycznej.

Powyższe elementy są istotnymi elementami demokracji, a funkcjonujące społeczeństwo obywatelskie pełni funkcję kontrolną w stosunku do władzy politycznej, jak też socjalizuje obywateli i pobudza ich do partycypacji politycznej. Z szeregów aktywnych obywateli powinni wyłaniać się liderzy, którzy będą stanowić bazę rekrutacji do elit politycznych (Broda-Wysocki 2003: 37–40). Do tego dochodzi kwestia szeroko pojętej obywatelskości. Jak podkreśla Piotr Leszczyński, „Obywatele zainteresowani losami swego państwa są „drożdżami” demokracji; bez uświadomienia sobie powinności zaangażowania (w różnych formach) energii w inicjatywy je umacniające, demokracja nabiera tylko wymiaru proceduralnego. Staje się państwem demokratycznym tylko przez wzgląd na „technologię” wyłaniania władz, którą są odbywające się cyklicznie wolne wybory. Staje się demokracją bez demokratów” (Leszczyński 2009: 49; zob. McFaul 2009: 8).

TRANSFORMACJA, DEMOKRACJA I AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA

■ Teza, że bez aktywnych, zaangażowanych obywateli demokracji grozi uwiędnięcie, brzmi trywialnie. Demokracja bez *demosu*, staje się zwykłą formą bez treści (Sartori 1998). W przypadku kraju postsowieckiego, w którym korzenie totalitaryzmu zapuszczone były dłużej i mocniej, niż np. w Polsce, zbudowanie demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego jest zadaniem trudnym. W przypadku Ukrainy społeczeństwo wykazuje się aktywnością polityczną, jednakże przybiera to formę masowych zrywów społecznych i protestów. Dowodem tego były wydarzenia „Pomarańczowej Rewolucji” z 2004 roku czy „Rewolucji Godności” z lat 2013–2014, podczas których kluczową rolę odgrywali ludzie młodzi, studenci (Emeran 2017; Diuk 2014; Junes 2016). Nadia Diuk (2013: 181) określa ukraińską młodzież okresu transformacji mianem „katalizatora masowych protestów ulicznych”, zwracając uwagę, że jej postulaty i żądania niejednokrotnie stawały się ważnym czynnikiem dynamizującym aktywność innych grup społecznych (Collin

2007; Forbrig, Pavol 2007; Nikolayenko 2007). W dojrzałej demokracji aktywność społeczna i obywatelska przejawia się przede wszystkim działaniami bardziej prozaicznymi, niż masowe protesty – czyli zaangażowaniem w działania społeczności lokalnej, wolontariatem, partycypacją w życiu politycznym czy różnymi formami aktywności społecznej.

Istotą transformacji gospodarczej i politycznej była zmiana systemu instytucji, jego infrastruktury prawnej oraz organizacyjnej (Åslund 2002; 2009). W tym ujęciu transformacja ustrojowa odbywała się na dwóch głównych płaszczyznach – politycznej, czyli odbudowie (lub też stworzeniu od podstaw) instytucji demokratycznych oraz gospodarczej, co oznaczało wykreowanie działającej gospodarki wolnorynkowej. Nie można pominąć też świadomości społecznej, obciążonej bagażem wiedzy, schematów myślowych, przyzwyczajzeń oraz wyobrażeń wyniesionych z czasów komunistycznych. Jest to tym bardziej istotne, że przekształcenia polityczne i gospodarcze można przeprowadzić przy pomocy zmian prawnych oraz instytucjonalnych, natomiast zmiana mentalności wymaga czasu i działań wzmacniających poczucie obywatelskości oraz budowy kapitału społecznego (Stach 2011: 30–31). Warto zauważyć, że postkomunistyczna transformacja Ukrainy była o wiele bardziej skomplikowana niż ta, która dokonywała się w sąsiednich państwach środkowoeuropejskich. Trafnie ten problem opisał Mykoła Riabczuk (2017: 13–14): „O ile Polska, Węgry czy Republika Czeska musiały przejść „podwójną transformację” (demokratyzacja i urynnowienie), dla której wsparciem były nadal jeszcze żywe tradycje konstytucyjne i wolnorynkowe z okresu przedwojennego, o tyle Ukraina musiała zmierzyć się z tymi wyzwaniem, nie mając pamięci instytucjonalnej tego rodzaju. Co gorsza, jej transformacja musiała być „poczwórna”: trzeba było dokonać nie tylko demokratyzacji i urynnowienia, ale także odbudować państwowość (po upadku ZSRR) i tożsamość narodową (przezwyciężając problem niekompletnej i zniekształconej tożsamości)”.

Zaufanie społeczne jest fundamentem kapitału społecznego, rozumianego jako umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie organiza-

cji i grup, które pozwalają obywatelom i grupom społecznym dążyć do realizacji własnych interesów. Podstawą współdziałania na rzecz dobra publicznego jest wzajemne zaufanie członków grupy, a badacze tematu podkreślają związek pomiędzy zaangażowaniem w działalność społeczną a zaufaniem. Osoby, które są zaangażowane w różnorodne inicjatywy o charakterze dobrowolnym posiadają większy stopień zaufania względem osób z własnego kręgu oraz instytucji i organizacji aktywnych w sferze publicznej (Fukuyama 1997: 23, 39, 179). Ułatwia to budowę społeczeństwa obywatelskiego, chociażby na zasadzie prostego mechanizmu – skoro ludzie nie ufają sobie, to jak mają ze sobą współpracować czy współdziałać? Im wyższy jest poziom zaufania, tym większa jest skłonność do nawiązywania kontaktów. Zwiększa się również przedsiębiorczość i kreatywność, a koszta kontroli ulegają zmniejszeniu (Działek 2011: 39).

AKTYWNOŚĆ SPOŁECZNA I OBYWATELSKA MŁODYCH UKRAIŃCÓW

■ Analizując problematykę aktywności społecznej i obywatelskiej zapytano respondentów o ich poczucie przynależności i siłę związku z poszczególnymi grupami. Charakterystyczny dla respondentów jest niski poziom identyfikacji respondentów z instytucjami społeczeństwa obywatelskiego i ugrupowaniami o charakterze politycznym (tabela 1).

Analizując dane z tabeli 1, należy zwrócić uwagę na fakt silnego przywiązania do grup społecznych, w których respondenci funkcjonują lub z których się wywodzą (rodzina, przyjaciele, uczelnia). Silne jest także poczucie związku z Ukrainą jako państwem i z narodem ukraińskim, jak też z miejscem swojego zamieszkania. Interesującym jest fakt, że respondenci odczuwają silniejszy związek z Europą niż z organizacjami społecznymi. To poczucie przywiązania do Europy jest szczególnie silne w stolicy Ukrainy, a jego poziom jest tam większy, niż w pozostałych ośrodkach. Można także nadmienić, że respondenci studiujący w Kijowie są zdecydowanie bardziej zlaicyzowani niż ich koledzy i koleżanki z mniejszych ośrodków.

Tabela 1. Poczucie przynależności do poszczególnych grup czy środowisk, dane w proc.

Jak silny związek czuje Pan/i z wymienionymi grupami czy środowiskami?				
Grupa/środowisko	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Rodzina	94	92	92	95
Krąg najbliższych przyjaciół i znajomych	91	92	91	88
Ukraina	67	62	69	61
Własny naród	62	58	64	55
Moja wieś lub miasto	61	53	62	62
Religia, Kościół	49	22	47	38
Region (obwód)	47	31	43	36
Uczelnia	63	64	59	56
Europa	31	36	29	31
Organizacja lub zrzeszenie	14	17	18	11
Partia lub stronnictwo polityczne	5	6	8	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań autorów

* Uwzględniono tylko odpowiedzi „czuję bardzo silny związek” i „czuję silny związek”

Młodzi ludzie, którzy znajdują się na początku swej aktywności (lub bierności) obywatelskiej zostali poproszeni o ustosunkowanie się do kwestii powiązanych z polityką, m.in. zainteresowaniem tą sferą życia. Uzyskane wyniki prezentuje [tabela 2](#).

Uzyskane wyniki pokazują, że wskaźnik dla próby badawczej (średnia ze skali) lokuje się w przedziale 2,40–3,12, co wskazuje na raczej niski poziom zainteresowania polityką. Najbardziej zainteresowani życiem politycznym są respondenci z Nieżyna – najmniej – z Sum. Koresponduje to z danymi przedstawionymi w dalszej części tekstu, dotyczącymi chociażby uczestnictwa w młodzieżówkach partyjnych czy aktywności *stricte* politycznej.

Następna kwestia dotyczy rozumienia polityki przez respondentów. Zapytano, czy według respondentów polityka jest zjawiskiem skomplikowanym? Odczucia ankietowanych w tej materii są ambiwalentne, co prezentuje [tabela 3](#).

Większość respondentów wskazuje, że ‘rzadko’ lub ‘nigdy’ mają problem z rozumieniem polityki. Natomiast jedna trzecia z nich (a wliczając wskazania ‘trudno powiedzieć’ odsetek ten sięga około połowy) uważa, że polityka nie jest łatwa do zrozumienia. Koresponduje to z poczuciem przygotowania respondentów do aktywności obywatelskiej i ich poczuciem poinformowania o polityce ([tabela 4](#)). Słabe kompetencje w zakresie rozumienia zjawisk politycznych skutkują zwykle niższą motywacją do podejmowania działań na tym polu (Marzęcki 2017).

Charakterystyczne jest to, że zdecydowana większość respondentów negatywnie ocenia swój stopień przygotowania do uczestnictwa w polityce, a problem ten dotyczy respondentów z wszystkich badanych ośrodków. Badani uważają także, że nie są lepiej poinformowani o meandrach polityki niż reszta społeczeństwa. Wielu respondentów (zwłaszcza w Sumach) uważa także, że nie ma dobrej orientacji o problemach

Tabela 2. Stopień zainteresowania polityką wśród respondentów, średnia ze skali

Proszę ocenić swój stopień zainteresowania polityką, gdzie 1 oznacza „zupełnie się nie interesuję” a 5 – „bardzo się interesuję”			
Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
2,90	2,80	3,12	2,40

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 3. Poczucie zrozumienia mechanizmów polityki wśród respondentów, dane w proc.

Jak często polityka wydaje się Panu/i na tyle skomplikowana, że trudno zrozumieć, o co chodzi?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Często*	35	39	39	28
Rzadko	39	39	34	39
Nigdy	13	11	14	14
Trudno owiedzieć	13	11	13	19

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

*Zsumowano odpowiedzi „zawsze” i „często”

Tabela 4. Poczucie przygotowania do aktywności obywatelskiej, dane w proc.

W jakim stopniu zgadza się Pan/i z następującymi stwierdzeniami?					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Uważam, że jestem dobrze przygotowany do uczestnictwa w polityce	Zdecydowanie się zgadzam	8	6	9	4
	Raczej się zgadzam	16	11	16	5
	Raczej się nie zgadzam	40	39	46	29
	Zdecydowanie się nie zgadzam	25	34	22	44
	Trudno powiedzieć	11	10	7	15
Czuję, że mam dosyć dobrą orientację w problemach, przed którymi stoi nasz kraj	Zdecydowanie się zgadzam	9	5	5	4
	Raczej się zgadzam	32	43	38	11
	Raczej się nie zgadzam	34	24	33	39
	Zdecydowanie się nie zgadzam	14	24	14	28
	Trudno powiedzieć	11	4	9	17
Myślę, że jestem lepiej poinformowany w zakresie polityki niż większość ludzi	Zdecydowanie się zgadzam	8	8	7	5
	Raczej się zgadzam	16	6	20	10
	Raczej się nie zgadzam	35	29	35	25
	Zdecydowanie się nie zgadzam	29	46	33	38
	Trudno powiedzieć	11	10	5	22

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

i wyzwaniach stojących przed Ukrainą. Należy jednak zaznaczyć, że 40% badanych (wyjąwszy Sumy) zdaje sobie sprawę z problemów, którym musi stawić czoła państwo ukraińskie.

Generalnie, około 40–50% respondentów (w zależności od ośrodka i stawianego pytania)

uważa, że ma problemy z orientacją w świecie polityki, jak też widzi niedostatki swojej wiedzy w tym zakresie. Jest to przyczynek do pytania o jakość kształcenia obywatelskiego w ukraińskim systemie edukacji.

Polityka w życiu codziennym młodych ludzi przejawia się także dyskusjami na tematy powiązane z tą sferą życia, prowadzonymi w gronie rodziny, przyjaciół czy znajomych (tabela 5).

Dane z tabeli 5 wskazują, że polityka pojawia się w rozmowach, jednakże nie jest to temat dominujący. Najmniej skorzy do rozmów na tematy polityczne są studenci z Sum, natomiast respondenci z Kijowa i Nieżyna robią to częściej.

Kolejnym elementem poddanym analizie jest poczucie wpływu respondentów na sprawy zarówno kraju, jak też ich środowisko lokalne (tabela 6).

Charakterystyczna jest duża różnica poczucia wpływu na sprawy własnego kraju i swojej miejscowości. Ukraińscy studenci deklarują, że

ich poczucie skuteczności w sprawach lokalnych jest dużo silniejsze niż w sprawach polityki krajowej (różnica ta to około 20 punktów procentowych). Wyjątkiem są respondenci z Sum, którzy wskazują dużo niższy stopień poczucia sprawstwa (zarówno na poziomie państwa, jak i lokalnym), niż ich koledzy i koleżanki z Kijowa czy Nieżyna. Wyniki te korespondują z danymi z tabeli 7, prezentującej poczucie przygotowania do aktywności obywatelskiej.

Generalnie, większość respondentów ze wszystkich ośrodków uważa, że nie ma wpływu na to, co robią ukraińskie władze. Ankietowani młodzi ludzie uważają również, że politycy nie interesują się tym, co oni myślą. Silnie koresponduje to z wynikami z tabeli 8. Generalnie, niski

Tabela 5. Polityka jako przedmiot rozmów z rodziną i znajomymi, dane w proc.

Czy przy okazji spotkań z przyjaciółmi, znajomymi lub rodziną rozmawia Pan/i o sprawach ukraińskiej polityki?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Często	12	11	12	5
Czasami	59	65	60	51
Nigdy	23	22	20	37
Trudno powiedzieć	6	2	8	7

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 6. Poczucie wpływu respondentów na sprawy kraju, jak też na swoje środowisko lokalne, dane w proc.

Czy ludzie tacy jak Pan(i) mają wpływ na sprawy:					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Własnego kraju	Tak	39	41	45	33
	Nie	48	40	49	49
	Trudno powiedzieć	13	9	6	18
Swojej miejscowości (miasta, wsi)	Tak	62	67	67	44
	Nie	25	18	23	36
	Trudno powiedzieć	13	15	10	20

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

stopień poczucia wpływu na sprawy kraju powiązany jest z przekonaniem, że problemy młodych ludzi nie są wystarczająco reprezentowane w debacie publicznej, jak i programach partii politycznych (tabela 8).

Większość respondentów podkreśla, że interesy i problemy młodych ludzi nie są reprezentowane w debacie publicznej, a przede wszystkim w programach partii politycznych. Zastanawia fakt, że ponad 40% respondentów wskazało opcję ‘trudno powiedzieć’, co może sugerować,

że młodzi ludzie nie śledzą debaty publicznej, jak też nie znają programów partii politycznych. Najbardziej krytyczni w stosunku do partii politycznych jako reprezentantów ich interesów są studenci z Kijowa. Zaledwie 4% z nich wybrało opcję ‘tak’. Różnica pomiędzy Kijowem a Nieżynem i Sumami jest wyraźna.

Pomimo krytycznych opinii w stosunku do władz, które nie podnoszą problemów młodych ludzi, respondenci podkreślają, że chcieliby zarówno uczestniczyć w rządzeniu, jak też być

Tabela 7. Poczucie przygotowania do aktywności obywatelskiej, dane w proc.

W jakim stopniu zgadza się Pan/i z następującymi stwierdzeniami?					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Nie mam żadnego wpływu na to co, co robi ukraiński rząd	Zdecydowanie się zgadzam	32	27	34	23
	Raczej się zgadzam	29	32	21	22
	Raczej się nie zgadzam	19	23	18	19
	Zdecydowanie się nie zgadzam	10	15	18	15
	Trudno powiedzieć	10	4	8	20
Rząd nie interesuje się tym, co myślę	Zdecydowanie się zgadzam	39	29	48	31
	Raczej się zgadzam	31	37	24	20
	Raczej się nie zgadzam	13	15	12	17
	Zdecydowanie się nie zgadzam	6	6	9	9
	Trudno powiedzieć	12	13	13	23

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 8. Poczucie obecności problemów młodych ludzi w debacie publicznej i programach partii politycznych, dane w proc.

Czy Pana/i zdaniem interesy i problemy ludzi młodych są wystarczająco reprezentowane w:					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Debacie publicznej	Tak	21	23	16	16
	Nie	38	29	44	32
	Trudno powiedzieć	41	48	40	52
Programach partii politycznych	Tak	12	4	12	15
	Nie	46	54	51	43
	Trudno powiedzieć	42	42	37	42

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* W przypadku rubryki „Tak” zsumowano odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, w rubryce „Nie” – zsumowano „zdecydowanie nie” i „raczej nie”

dobrze rządzonym, aczkolwiek przeważa chęć uczestnictwa w rządzeniu (wyjawszy respondentów z Sum).

Powyższe postawy implikują konieczność aktywności obywatelskiej (skoro respondenci chcą uczestniczyć w rządzeniu, to powinni wykazać się aktywnością), jak też są postulatem kierowanym w stosunku do elit politycznych – młodzi ludzie chcą, aby polityka stała na wyższym poziomie i odpowiadała potrzebom społecznym. Obie te kwestie można połączyć, ponieważ w systemie demokratycznym obywatele mogą zarówno aktywnie i legalnie uczestniczyć w życiu politycznym, jak też – za pomocą karty wyborczej – wpływać na jakość rządzenia. W związku z tym respondenci musieli ustosunkować się do pytania – które z form uczestnictwa w polityce są (według respondentów) najbardziej skuteczne (tabela 10).

Dane zawarte w tabeli 10 wskazują, że respondenci uważają, że największy wpływ mają działa-

nia o charakterze wiecowym (manifestacje) lub bazujące na zasadzie personalizacji kontaktów (spotkania z politykami). Wysoki odsetek deklaruje także, że działalność w zorganizowanych strukturach (NGOs-y, partie polityczne, a nawet związki zawodowe) jest skuteczną formą aktywności obywatelskiej i politycznej. Do tego dochodzi podpisywanie petycji, które to działanie też uważane jest za pożądane. Tylko jedna dziesiąta ankietowanych stwierdziła, że żadna z form aktywności nie jest skuteczna, ponieważ obywatele nie mają wpływu na politykę.

Powyższe wymienione formy aktywności mają charakter deklaracyjny – pozwalają zidentyfikować narzędzia aktywności społecznej lub obywatelskiej, które respondenci uważają za efektywne. Pytanie jednak brzmi – czy respondenci wcielają swoje deklarowane postulaty w życie. Odpowiedź można wyczytać z danych w tabelach 11 i 12.

Tabela 9. Rządzić czy być dobrze rządzonym – odczucia respondentów, dane w proc.

Czy Panu/i osobiście bardziej zależy na tym:				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
By uczestniczyć w rządzeniu	41	41	52	27
By być dobrze rządzonym	26	22	15	30
Trudno powiedzieć	33	37	33	43

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 10. Skuteczność różnych form uczestnictwa w polityce, dane w proc.

Która z form aktywności zapewnia Pana/i zdaniem skuteczny wpływ na politykę?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Kandydowanie w wyborach (lokalnych lub krajowych)	19	13	18	22
Uczestnictwo w spotkaniach, dyskusjach z politykami	56	56	57	55
Przystąpienie do partii politycznej	21	24	27	18
Podpisywanie petycji	31	45	22	19
Członkostwo/wspieranie organizacji pozarządowych	41	51	39	34
Udział w demonstracji, proteście, manifestacji	44	45	47	27
Przystąpienie do związku zawodowego	15	5	18	18
Wyrażenie opinii w Internecie	12	9	12	19
Inna	1	0	1	3
Żadna nie zapewnia – obywatele nie mają wpływu na politykę	10	9	9	10

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi

Dane z tabeli 11 wskazują na duże zróżnicowanie postaw wśród studentów. Ujmując problem przez pryzmat całej Ukrainy – około połowa respondentów nie podjęła żadnych działań, a niecała jedna trzecia – podpisała petycję. Natomiast istnieją duże różnice pomiędzy poszczególnymi ośrodkami. Najbardziej bierni są studenci z Sum – prawie dwie trzecie z nich nie podjęło żadnych działań. Na drugim biegunie znajdują się respondenci studiujący w Kijowie, ponad połowa podpisała petycję, a spory odsetek brał udział w demonstracjach lub wsparł finansowo jakąś organizację. Dodatkowo, jedna trzecia bojkotowała lub kupowała produkty kierując się określonymi kryteriami.

Ta różnica pomiędzy aktywnością studentów z Kijowa, a innymi ośrodkami widoczna jest także w poziomie aktywności w organizacjach dobrowolnych (tabela 12). Prawie jedna trzecia respondentów z Kijowa zadeklarowała członkostwo w samorządzie studenckim oraz organizacjach z zakresu kultury i sztuki. Wielu respondentów działa także w organizacjach młodzieżowych. Natomiast w Sumach i Nieżynie liczba aktywnych respondentów jest mniejsza, zwłaszcza dotyczy to Nieżyna (44%). Natomiast wielu młodych ludzi z tego ośrodka działa w organizacjach o charakterze sportowym. Stosunkowo liczna grupa studen-

tów w Sumach i Nieżynie (odpowiednio 8 i 9%) jest członkami młodzieżówek partyjnych, tymczasem w Kijowie liczba angażujących się w taką aktywność jest minimalna.

Różnice pomiędzy Kijowem a Sumami i Nieżynem można tłumaczyć faktem, że Kijów – jako stolica – stanowi centrum aktywności politycznej i kulturowej państwa, co studiującym tam ludziom daje większe pole do podejmowania aktywności społecznej i politycznej. Warto jednak podkreślić, że jeżeli chodzi o członkostwo w organizacjach *stricte* politycznych, to Kijów znajduje się poniżej średniej dla Ukrainy.

Analizując dane z tabel 11 i 12 nie sposób nie zauważyć istnienia pewnego paradoksu. O ile respondenci podkreślają, że aktywność (także w sferze politycznej) jest konieczna, to w praktyce nie podejmują oni takiej aktywności. Widoczna jest ogromna różnica pomiędzy opiniami o tym, „co należy zrobić, aby było lepiej” (kandydować w wyborach, wspierać organizacje pozarządowe, chodzić na spotkania z politykami, zapisywać się do partii politycznych, itp.), a tym „co konkretnie zrobiono”. Posługując się terminologią medyczną, studenci wskazują na receptę (zalecając aktywność), ale nie chcą z niej skorzystać (w praktyce wykazują się biernością) – wyjąwszy respondentów z Kijowa. Omawiając zagadnienie

Tabela 11. Aktywność społeczna i polityczna podjęta przez respondentów, dane w proc.

Istnieją różne sposoby działania na rzecz poprawy sytuacji na Ukrainie lub zapobiegania pogorszeniu się jej. Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy podjął Pan/i któreś z poniższych działań?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Nie podjąłem/podjęłam żadnych działań	47	30	56	64
Podpisywał/a petycję	28	52	21	13
Bojkotował/a lub celowo nie kupował/a określonych towarów i produktów	14	20	10	4
Nosił/a lub umieszczał/a w widocznym miejscu znaczek/nalepkę propagującą kampanię lub akcję	7	13	9	6
Kontaktował/a się z politykiem, urzędnikiem na szczeblu rządowym lub samorządowym	7	2	9	5
Brał/a udział w legalnej publicznej demonstracji	10	17	10	4
Wsparł/a finansowo jakoś organizację	10	18	8	5
Zbierał/a podpisy pod jakimś wnioskiem		7	6	5
Kupował/a określone towary manifestując poparcie dla wartości wyznawanych przez producenta	9	12	4	1
Pomagał/a prowadzić kampanię wyborczą lub referendalną	3	0	3	0
Działał/a w partii politycznej	2	1	0	1

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi

Tabela 12. Aktywność respondentów w organizacjach o charakterze dobrowolnym, dane w proc.

Czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy był Pan/i aktywnym członkiem następujących organizacji?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Nie byłem/am członkiem żadnej organizacji	36	30	44	35
Organizacje o charakterze sportowym	17	13	22	15
Organizacje zajmujące się nauką, sztuką, kulturą	21	30	19	13
Organizacje i samorzady studenckie	21	32	17	14
Młodzieżówka partyjna	6	1	9	8
Organizacje młodzieżowe (np. harcerstwo, kluby młodzieżowe)	17	23	8	13
Organizacje religijne	6	4	8	5
Organizacje ekologiczne	6	7	5	3
Organizacje działające na rzecz praw człowieka	4	6	4	6
Organizacje lokalne zajmujące się ubóstwem, bezrobociem, itp.	2	6	3	1
Organizacje opiekujące się osobami starszymi lub chorymi	5	5	1	6
Partia polityczna	2	0	1	5
Związek zawodowy	6	5	1	0
Inne	7	5	7	13

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi

realnej aktywności, przeprowadzone badania wskazują, że największą popularnością cieszą się jedynie „lekkie, łatwe i przyjemne” formy partycypacji, jak na przykład podpisywanie petycji, która to aktywność dominuje. Warto jednak zauważyć, że 14% badanych w skali kraju bojkotowało określone towary (najpewniej z Rosji), co należy traktować jako przejaw aktywności politycznej, a nie *stricto* konsumpcyjnej. Tego rodzaju postawy nie są jednak równomiernie rozłożone w młodym ukraińskim pokoleniu. W Kijowie co piąty ankietowany deklarował bojkot towarów, natomiast w Sumach tylko 4%. Systematyczne uczestnictwo w partiach politycznych czy organizacjach pozarządowych nie cieszy się dużą popularnością. Taka bierność zaskakuje, zwłaszcza, że ankietowani studenci uważają, że kandydowanie w wyborach, spotkania z politykami czy członkostwo w partii politycznej są skutecznymi formami uczestniczenia w polityce i wpływu na nią. Kwestia ta jest uwarunkowana takimi czynnikami jak

niskie zainteresowanie polityką, słabe poczucie wpływu na sprawy kraju czy przekonanie o braku oferty politycznej dla młodych ludzi.

Rewolucja w komunikacji, której symbolem stał się dynamiczny rozwój globalnej sieci, wzbudziła zainteresowanie Internetem jako forum aktywności społecznej i politycznej. Pojawiały się opinie, że bez Internetu nie byłoby np. masowych demonstracji tzw. „Arabskiej Wiosny”, a głosowanie on-line może zachęcić obywateli do uczestnictwa w życiu publicznym i politycznym kraju (Onuch, Sasse 206). Internet jest też doskonałym forum do wymiany poglądów i opinii, jak też prezentowania własnego stanowiska w danej kwestii. Daje możliwości bycia nadawcą komunikatów, także treści o charakterze społecznym lub politycznym. Stopień i formy aktywności społecznej i politycznej ukraińskich studentów w Internecie prezentuje [tabela 13](#).

Z danych w tabeli wynika, że ankietowani studenci preferują mniej wymagające formy ak-

Tabela 13. Aktywność społeczna i polityczna w Internecie, dane w proc.

Jak często zdarza się Panu/i podejmować następujące działania w Internecie?					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Prowadzić blog / stronę internetową na tematy publiczne lub polityczne	Często	9	10	5	4
	Czasami	29	40	25	22
	Nigdy	62	49	69	74
Komentować wydarzenia publiczne lub polityczne	Często	12	10	13	10
	Czasami	37	42	39	20
	Nigdy	52	48	47	70
Głosować w sprawach publicznych lub politycznych (sondy internetowe)	Często	14	12	13	4
	Czasami	38	46	31	30
	Nigdy	47	42	55	66
Udostępniać wydarzenia na tematy publiczne lub polityczne	Często	13	11	15	7
	Czasami	36	39	32	21
	Nigdy	51	49	53	72
Klikać przycisk „lubię to” pod treściami na tematy publiczne lub polityczne	Często	27	34	30	24
	Czasami	40	41	37	24
	Nigdy	33	25	33	53

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

tywności, takie jak klikanie „lubię to”, udostępnianie wydarzeń czy głosowanie w sondach internetowych. Regularnie blog lub stronę o charakterze politycznym prowadzi około 10% z nich, przy czym najaktywniejsi są studenci z Kijowa. Tylko co dwudziesty respondent z Sum czy Nieżyna systematycznie prowadzi taką działalność. Podobnie jak w rzeczywistości „realnej”, także w świecie „wirtualnym” respondenci wybierają formy zaangażowania wymagające mniej wysiłku, wkładu własnej pracy i kreatywności, jak też poświęcenia własnego czasu wolnego.

Podsumowując kwestię aktywności obywatelskiej analizie poddano problematykę, która

z pojęciem ‘demokracja’ jest nierozdzielnie powiązane – wybory. Uczestnictwo respondentów w wyborach prezentuje tabela 14. Ze względu na wiek respondentów dane te należy traktować z odpowiednim dystansem. Duża część z nich dopiero w ostatnich miesiącach uzyskała prawo do głosowania.

Kolejnym krokiem była analiza czynników, które skłoniły respondentów do wzięcia udziału w wyborach. Uzyskane wyniki prezentuje tabela 15.

Analizując motywację respondentów związaną z uczestnictwem w wyborach, można stwierdzić ogromny rozróżnienie postaw w poszczególnych ośrodkach akademickich. O ile wśród ukraiń-

Tabela 14. Deklarowana frekwencja wyborcza wśród respondentów, dane w proc.

Czy uczestniczył Pan/i w wyborach					
		Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Prezydenckich (2014)	Tak	37	22	36	20
	Nie	63	78	64	80
Parlamentarnych (2014)	Tak	36	22	42	19
	Nie	64	78	58	81
Samorządowych (2015)	Tak	31	13	32	17
	Nie	69	87	68	83

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* W tabeli uwzględniono tylko odpowiedzi osób, które podając motywacje niegłosowania nie oznaczyły odpowiedzi „Nie byłem uprawniony do głosowania”

Tabela 15. Motywacja uczestnictwa w wyborach, dane w proc.

Jeśli zwykle bierze Pan/i udział w wyborach, to jaki jest tego powód?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Uważam, że jest to obywatelski obowiązek	32	13	35	11
Chciałem/am, aby władzę objęli ludzie których popieram	30	4	38	19
Nie chciałem/am, by do władzy doszli nieodpowiedni ludzie	27	6	25	22
Z ciekawości	14	4	25	17
Chciałem/am poprzeć kandydatów partii, z którą sympatyzuję	14	3	14	5
Nie miałem co z sobą zrobić tego dnia	8	5	14	6
Namówił mnie ktoś z rodziny, znajomych	6	1	6	4
Z przyzwyczajenia, zawsze chodzę na wybory	5	0	8	3
W wyborach kandydował ktoś z rodziny, znajomych	4	1	3	6
Inny	25	26	23	32

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi

skich studentów najczęściej wskazano głosowanie z poczucia obywatelskiego obowiązku, to jedynie w przypadku respondentów z Nieżyna była to najważniejsza motywacja partycypacji w wyborach. Warto też podkreślić, że to nieżyńscy żacy szli do urn kierowani motywacją pozytywną (poparcie dla ludzi, lub ugrupowań z którymi sympatyzują – ponad 50% wskazań), co stoi w kontraście do postaw studentów kijowskich (7%) czy z Sum (21%). Koreluje to z wykazanim wcześniej większym stopniem uświadomienia politycznego (przejawiającego się np. w przynależności do partii politycznych lub młodzieżówek) prezentowanym przez studentów z Nieżyna. Dużą rolę odgrywa także motywacja negatywna (zastopowanie ludzi, których nie popierają respondenci), co było widoczne zwłaszcza wśród studentów z Sum.

Kolejna kwestia, to przyczyny wyborczej absencji. Należy tu zaznaczyć, że wielu respondentów wskazało odpowiedź „nie byłem/am uprawniony/a” do głosowania (49% w skali kraju). Pozostałe czynniki wpływające na studencki *désintéressement* w stosunku do wyborów prezentuje **tabela 16**.

Przedstawione wyniki wskazują, że główną przyczyną absencji wyborczej (uprawnionych do głosowania) jest poczucie braku wpływu (głosowanie nic nie zmieni) jak też brak zainteresowania wyborami, lub brak odpowiedniego kandydata. Świadczy to z pewnością o silnym krytycyzmie w stosunku do elit politycznych Ukrainy. Wcześniej wspomiano o przewadze opinii o braku wpływu na sprawy kraju. Te przekonania są ze sobą połączone. Postawy braku zainteresowa-

Tabela 16. Motywacja braku uczestnictwa w wyborach, dane w proc.

Jeśli zwykle nie bierze Pan/i udziału w wyborach, to jaki jest tego powód?				
	Ukraina	Kijów	Neżyn	Sumy
Nie byłem uprawniony do głosowania	49	50	53	51
Nie było odpowiedniego kandydata	9	2	9	9
Byłem/am poza miejscem zamieszkania	8	3	8	4
Nie miałem/am czasu	7	2	8	6
Mam dość wyborów, to niczego nie zmienia w sytuacji ludzi i kraju	7	3	5	16
Nie interesują mnie te wybory	6	6	8	10
Mój głos i tak nic nie zmieni	6	2	6	5
Nie znam się wystarczająco na polityce	4	1	0	5
Przyczyny zdrowotne (choroba, niepełnosprawność)	3	1	1	1
Nie mogę się zdecydować, na kogo głosować	3	2	3	1
Zapomniałem/am	2	1	1	0
Moja rodzina i znajomi nie chodzą na wybory	1	0	3	1
Inny	12	12	13	19

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* Odsetki nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać 3 odpowiedzi

nia, w połączeniu z przekonaniem o braku wpływu, są silne zwłaszcza w Sumach. Widoczny jest też związek tych zjawisk z wynikami dotyczącymi zainteresowania polityką i aktywności o charakterze politycznym, uzyskanymi wśród tamtejszych studentów. Na tym polu wykazują się oni największą biernością spośród wszystkich respondentów, co przedkłada się także na ich słabą motywację do uczestnictwa w wyborach.

Oprócz uczestnictwa w wyborach, ważną formą partycypacji konwencjonalnej jest także referendum. Możliwość wypowiedzenia się w kwestiach istotnych dla społeczeństwa jest także wskaźnikiem jakości demokracji. Tymczasem na

Ukrainie społeczeństwo kilkakrotnie wyraziło swój gwałtowny sprzeciw wobec świata polityki organizując masowe protesty, które doprowadziły do przesilen politycznych (2004 i 2014 rok). W tej sytuacji zasadne było zbadanie kwestii, jak respondenci traktują referendum (tabela 17) i czy są gotowi brać udział w długotrwałych protestach społecznych (tabela 18)

Dane zawarte w tabelach 17 i 18 wskazują wyraźnie, że respondenci preferują rozwiązania niekonwencjonalne (protest, demonstracja) niż udział w referendum. Widoczne jest to zwłaszcza w Nieżynie i w Kijowie. Taką postawę można powiązać z poczuciem braku wpływu na

Tabela 17. Referendum jako narzędzie realizacji obywateli, dane w proc.

Czy Pana/i zdaniem Ukraińcy powinni częściej móc decydować o ważnych sprawach w referendum?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Tak, są do tego dobrze przygotowani	19	15	25	18
Nie, nie są odpowiednio przygotowani (np. mają zbyt małą wiedzę)	44	54	35	34
Trudno powiedzieć	37	31	40	59

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 18. Demonstracja/protest jako narzędzie realizacji interesów obywateli, dane w proc.

Czy byłby Pan/i skłonny uczestniczyć w długotrwałej demonstracji lub proteście w celu realizacji swoich postulatów?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Tak	37	39	47	23
Nie	20	17	19	27
Trudno powiedzieć	43	47	36	50

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

politykę, w tym poprzez uczestnictwo w mechanizmach demokratycznych (np. w wyborach). Część respondentów uważa, że ich głos nie ma znaczenia i nic nie zmieni, toteż referendum też nic nie zmieni. Dodatkowo, historia niepodległej Ukrainy wskazała, że droga do zmiany wiedzie poprzez protesty i demonstracje. Doświadczenie to bez wątpienia wywarło wpływ na postrzeganie mechanizmów ukraińskiej polityki przez respondentów.

Kolejna kwestia to zaufanie społeczne. Jak już wspomniano, podstawą kapitału społecznego

i istotnym elementem aktywności obywatelskiej jest wysoki poziom zaufania społecznego. Wyniki uzyskane wśród ankietowanych studentów wskazują, że mamy do czynienia z niskim poziomem zaufania interpersonalnego wśród tej grupy społecznej (tabela 19).

W tej kategorii Kijów lokuje się powyżej średniej dla całej Ukrainy (35% do 22%), natomiast Nieżyn i Sumy wpisują się w trend istniejący wśród ogółu studentów ukraińskich uczelni. Znane są badania potwierdzające związek między zasobami w postaci kapitału społecznego (w tym zaufa-

Tabela 19. Poziom zaufania interpersonalnego wśród respondentów, dane w proc.

Czy, ogólnie rzecz biorąc, ma Pan/i zaufanie do ludzi/nieznajomych, z którymi styka się Pan/i w różnych sytuacjach?				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Tak	22	35	24	20
Nie	57	46	63	55
Trudno powiedzieć	21	19	13	25

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

* W przypadku rubryki „Tak” zsumowano odpowiedzi „zdecydowanie tak” i „raczej tak”, w rubryce „Nie” – zsumowano „zdecydowanie nie” i „raczej nie”

Tabela 20. Aktywność respondentów na rzecz społeczności lokalnej, dane w proc.

Czy w trakcie ostatnich 12 miesięcy zdarzyło się Panu/Pani angażować w działania na rzecz społeczności lokalnej (osiedla, miejscowości, parafii, najbliższego sąsiedztwa)? (Ukraina)					
Tak			43		
Nie			57		
Czy w trakcie ostatnich 12 miesięcy zdarzyło się Panu/Pani angażować w działania na rzecz społeczności lokalnej (osiedla, miejscowości, parafii, najbliższego sąsiedztwa)? (wybrane ośrodki)					
Kijów		Nieżyn		Sumy	
Tak	34	Tak	51	Tak	36
Nie	66	Nie	49	Nie	64

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

nia) a gotowością do podejmowania aktywności obywatelskiej (Putnam 2000). Niski poziom zaufania społecznego mógłby implikować słabe zaangażowanie na rzecz społeczności lokalnej (skoro nie ufamy innym ludziom, to dlaczego mamy działać na ich rzecz), jednakże badania wskazują, że ponad 40% studentów jest zaangażowanych w taką aktywność (tabela 20). Nie zmienia to jednak faktu, że większość młodego pokolenia pozostaje bierna.

Co ciekawe, najsilniej zaangażowani w działania na rzecz społeczności lokalnej są studenci z najmniejszego ośrodka – Nieżyna. Respondenci z Sum i Kijowa lokują się poniżej średniej dla całej Ukrainy. Można założyć, że w mniejszym ośrodku praca na rzecz społeczności lokalnej jest łatwiejsza. Być może ma na to również wpływ struktura demograficzna studentów w poszczególnych ośrodkach. Okazuje się bowiem, że większość badanych w Nieżynie pochodzi z terenów wiejskich oraz okolicznych małych miejscowości (do 50 tys. mieszkańców) (tabela 21).

Kolejną kwestią poddaną analizie jest wolontariat oraz młodzieżowe wsparcie dla akcji charytatywnych i dobroczynnych (tabela 22)*.

Z tabeli 22 wynika, że w ciągu ostatniego roku pracę w charakterze wolontariatu zadeklarowała nieco ponad jedna trzecia respondentów. W przypadku wolontariatu widać pozytywny związek pomiędzy aktywnością na tym polu a wielkością ośrodka miejskiego. Respondenci z Kijowa – największego miasta Ukrainy i stolicy tego kraju – pracowali częściej jako wolontariusze, niż wynosiła średnia dla całego kraju (39% do 35%). W przypadku Nieżyna – miasta liczącego ponad 68 tys. mieszkańców, wolontariuszami było już tylko 26% respondentów. Natomiast w przypadku Sum – z liczbą mieszkańców wynoszącą 302 tys., odsetek respondentów deklaru-

* W projekcie badawczym przyjęto definicję wolontariatu zaproponowaną przez Międzynarodową Organizację Pracy, w myśl której stanowi on „nieodpłatną i nieobligatoryjną działalność/pracę na rzecz promocji jakiejś sprawy lub pomocy osobie spoza rodziny i najbliższego grona osób”.

Tabela 21. Miejsce pochodzenia respondentów w poszczególnych ośrodkach akademickich

	Kijów	Nieżyn	Sumy
Wieś	4,9	39,0	12,0
Miasto do 50 tys. mieszkańców	16,0	20,8	33,3
Miasto od 50 do 100 tys. mieszkańców	8,6	28,6	17,3
Miasto od 100 do 500 tys. mieszkańców	25,9	6,5	33,3
Miasto powyżej 500 tys. mieszkańców	44,4	5,2	4,0

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 22. Wolontariat młodych Ukraińców, dane w proc.

Czy w ciągu ostatniego roku pracował/a Pan/i jako wolontariusz? (Ukraina)					
Tak		35			
Nie		65			
Czy w ciągu ostatniego roku pracował/a Pan/i jako wolontariusz? (wybrane uczelnie)					
Kijów		Nieżyn		Sumy	
Tak	39	Tak	26	Tak	41
Nie	61	Nie	74	Nie	58

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

jących działalność o charakterze wolontariatu, wynosił ponad 40%. Reasumując, studenci uczący się w mniejszym mieście (Nieżyn) byli mniej aktywni na polu wolontariatu niż ich koledzy i koleżanki z Sum czy Kijowa. Warto podkreślić, że wolontariat był o wiele częstszym „epizodem” w życiu badanych studentów niż sformalizowana działalność w partii politycznej czy stowarzyszeniu. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w tym, że Kijów oferuje większe możliwości w zakresie wolontariatu (wiele podmiotów i wydarzeń, które potrzebują wolontariuszy, najczęściej na krótki okres czasu; wolontariat na Ukrainie przyjmuje dzisiaj głównie formę pomocy dla wojska na wschodzie kraju).

Opisując filantropię ukraińskich studentów (tabela 23) można zauważyć, że to kijowscy studenci są najbardziej aktywni na tym polu. Zapewne wynika to z faktu zamieszkiwania w dużym mieście, gdzie okazji do wsparcia działalności charytatywnej lub społecznej jest więcej, niż w mniejszych ośrodkach. Pod tym względem Kijów wyróżnia się na tle całej Ukrainy. Zapewne ma to związek z większymi możliwościami podejmowania pracy oraz (prawdopodobnie wynikającą z tego) zasobnością finansową studentów

w poszczególnych ośrodkach akademickich. Z przeprowadzonych badań wynika, że łączne miesięczne środki finansowe, które przeznaczają respondenci na różne cele (mieszkanie, nauka, rozrywka, dojazdy na uczelnię itd.) w: Nieżynie mieszczą się najczęściej w przedziale 700–1400 UAH, w Sumach – 1400–2100 UAH, natomiast w Kijowie – 2800–3500 UAH.

Ostatnią kategorią poddaną badaniu było rozumienie patriotyzmu (tabela 24).

Analiza, jak wygląda rozumienie patriotyzmu prowadzi do kilku wniosków. Bez wątplenia, doświadczenie konfliktu zbrojnego wpłynęło na postrzeganie gotowości do obrony kraju, jako bardzo istotnego wyznacznika postawy patriotycznej. W każdym z ośrodków średnia wynosi ponad 4,0. Także kwestie znajomości historii, przestrzeganie prawa*, znajomości hymnu czy poprawne posługiwanie się ojczystą mową również oceniane są wysoko. Warto też dodać, że

* Ten element jest niezwykle frapujący w kontekście ukraińskich problemów np. z korupcją. Respondenci uważają, że przestrzeganie prawa jest silnym wyznacznikiem patriotyzmu, a tymczasem elementy rzeczywistości, która ich otacza (np. wspomniana korupcja) odbiegają od ich wyobrażeń i deklarowanych postaw. Stąd może rodzić się nieufność

Tabela 23. Filantropia młodych Ukraińców

Czy w ciągu ostatniego roku wsparł/a Pan/i finansowo jakoś akcję o charakterze charytatywnym lub społecznym? (cała Ukraina)					
Tak			44		
Nie			56		
Czy w ciągu ostatniego roku wsparł/a Pan/i finansowo jakoś akcję o charakterze charytatywnym lub społecznym? (wybrane uczelnie)					
Kijów		Nieżyn		Sumy	
Tak	54	Tak	31	Tak	42
Nie	46	Nie	69	Nie	58

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

Tabela 24. Rozumienie patriotyzmu, średnia ze skali

Która z poniższych form aktywności jest Pana/i zdaniem wyrazem postawy patriotycznej. Proszę ocenić na skali, gdzie 1 oznacza: „całkowicie nie wyraża patriotyzmu”, a 5 oznacza: „całkowicie wyraża patriotyzm”				
	Ukraina	Kijów	Nieżyn	Sumy
Znajomość historii kraju	4,26	4,28	3,93	4,16
Gotowość do obrony kraju	4,19	4,09	4,26	4,17
Posługiwanie się językiem ukraińskim w sposób poprawny	4,10	4,26	3,88	4,08
Znajomość hymnu państwowego	4,05	3,77	3,99	4,11
Przestrzeganie prawa	4,04	4,16	3,86	3,85
Kultura osobista w kontaktach z cudzoziemcami	3,99	4,16	3,66	4,16
Działalność na rzecz społeczności lokalnej	3,74	4,12	3,41	3,75
Wywieszanie flagi podczas świąt państwowych	3,68	3,15	3,71	3,60
Emocjonalne przywiązanie do symboli narodowych	3,68	3,59	3,50	3,69
Głosowanie w wyborach	3,67	4,22	3,41	3,41
Kibicowanie narodowym reprezentacjom sportowym	3,61	3,49	3,88	3,81
Kupowanie ukraińskich produktów	3,05	3,12	3,07	3,08
Płacenie podatków	2,64	3,12	2,42	2,35
Uczestnictwo w nabożeństwach podczas świąt narodowych i państwowych	2,49	1,73	2,61	2,78

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych autorów

działalność na rzecz społeczności lokalnej także jest względnie wysoko oceniana jako wyznacznik patriotyzmu. Uderza niska ocena względem płacenia podatków, co jest sygnałem braku zaufania do państwa, co wyraża się m.in. lekceważącym stosunkiem do płacenia podatków jako wyrazu patriotyzmu.

ufania do własnego państwa i krytycznej oceny efektywności wydatkowania środków publicznych. Natomiast w dobie laicyzacji i rozdziału religii od państwa nie zaskakuje niska wartość przypisywana religii jako elementowi patriotyzmu. Jeżeli chodzi o patriotyzm gospodarczy (kupowanie ukraińskich produktów), tego typu

działanie przegrywa z wieloma innymi wyznacznikami patriotyzmu. Może być to przesłanka do tego, że ważkość kwestii ekonomicznych jako kluczowego elementu siły państwa, wciąż nie jest silnie zakorzenione w świadomości młodych respondentów. Istotny wpływ ma też fakt, że wiele produktów dostępnych na ukraińskim rynku pochodzi tylko z importu. Interesującym jest fakt, że respondenci z Kijowa silniej akcentują postawy obywatelskie (uczestnictwo w wyborach, przestrzeganie prawa, działalność na rzecz społeczności lokalnej) jako składowe patriotyzmu, niż ich koledzy i koleżanki z pozostałych ośrodków. Mniejszą wagę przywiązują do kwestii symbolicznych, jak znajomość hymnu, wywieszanie flagi czy kibicowanie reprezentacji sportowej.

ZAKOŃCZENIE

Reasumując, aktywność społeczna i obywatelska ukraińskich studentów wpisuje się w model widoczny np. w Polsce – krytycyzm wobec elit politycznych, niski poziom zaufania interpersonalnego, deklarowane postawy obywatelskie (chęć udziału w rządzeniu, aktywność obywatelska jako recepta na problemy demokracji w ich kraju) przy realnej bierności w życiu publicznym. Ukraińscy żacy mają niskie poczucie wpływu na politykę, zwłaszcza na szczeblu krajowym, a ich poziom identyfikacji z tą sferą życia również jest niewielki. Najczęściej występujące postawy wobec polityki to brak zainteresowania, zniechęcenie, a to przekłada się na niską aktywność obywatelską. Dane wskazują, że w oczach respondentów pomiędzy nimi a sferą polityki istnieje swoista bariera, w postaci obustronnego braku zainteresowania (rząd się nami nie interesuje, my nie interesujemy się polityką) i niechęci do realnych działań na rzecz poprawy jakości demokracji. Sytuacja wygląda lepiej w przypadku aktywności społecznej, ale wciąż problemem jest bardzo duży deficyt zaufania interpersonalnego, jak też istniejące postawy bierności społecznej.

REKOMENDACJE DLA ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH, WŁADZ LOKALNYCH, SZKÓŁ I UNIWERSYTETÓW

- Praktycznie połowa z badanych ogólnie nie podjęła w ciągu ostatniego roku żadnych działań prospołecznych. Również duży odsetek badanych nie był członkiem żadnej dobrowolnej organizacji. Organizacje pozarządowe powinny ukierunkować swoje działania na młodych ludzi, adresując do nich swój przekaz, działania rekrutacyjne starając się do tego wykorzystywać technologie używane szeroko przez młodzież i studentów (aplikacje, portale społecznościowe, itp.)
- Należy zwiększyć liczbę projektów mających na celu pogłębienie związku z miastem/wsią, z której pochodzi młodzież działająca w organizacjach pozarządowych. Miałyby to na celu nie tylko potencjalny powrót młodych ludzi do mniejszych ośrodków, które się „wyludniają”, ale też odtworzenie centrów kultury, bibliotek, domów ludowych, co poprawiłoby funkcjonowanie lokalnej społeczności. Również promocja tych terenów jako alternatywa dla spędzania weekendów w mieście z pewnością rozwinęłaby turystykę wewnątrz kraju, ale również mogłaby pobudzić inwestycje.

- Stworzenie projektów, które miałyby na celu pogłębienie związku z uczelnią (zwiększenie identyfikacji studentów z uniwersytetem). Można tego dokonać poprzez, zwiększenie autonomii (również finansowej) samorządów studenckich, organizacji studenckich itd. Tworzenie biur karier oraz organizacji skupiających absolwentów danej uczelni.
- Organizacje i zrzeszenia (ale również partie polityczne) to instytucje o najniższym wskaźniku identyfikacji. Pomysłem na zmianę tego stanu rzeczy mogą być kampanie społeczne nastawione na ukazywanie wartości uczestnictwa w życiu publicznym, politycznym, społecznym, podkreślanie wymiernych efektów takiej formy aktywności, wzbudzanie zainteresowania młodzieży nowymi projektami oraz wolontariatem, rozbudzanie poczucia skuteczności w działaniu. Kluczową rolę powinien tu odegrać Internet.
- Większość ankietowanych uważa, że polityka jest skomplikowana i trudno ją zrozumieć. Dodatkowo, respondenci określają jako słabo przygotowani do uczestnictwa w polityce. Rekomendowane jest rozbudowanie oferty o projekty ukierunkowane na poznanie mechanizmów funkcjonowania polityki, z szczególnym uwzględnieniem polityki lokalnej. Warto także – w ramach posiadanych możliwości – wprowadzić dobre praktyki, takie jak wolontariat lub staże dla członków stowarzyszeń w administracji samorządowej.
- Aby wyzwolić energię społeczną młodzieży, należy zwrócić większą uwagę na wsparcie zarówno organizacyjne, jak i finansowe dla instytucji społeczeństwa obywatelskiego. Samorządom lokalnym rekomendujemy wprowadzenie mikrograntów dla takich grup. Granty te pomogłyby realizować pomysłów młodzieży oraz zwiększyłyby potencjalne zaangażowanie w politykę lokalną.
- Organizowanie debat, spotkań z lokalnymi aktywistami, politykami, samorządowcami na tematy związane z polityką młodzieżową, zwłaszcza, że respondenci uważają takie narzędzie za skuteczne, jeżeli chodzi o wpływ na politykę. Zaleca się także stworzenie lokalnych planów dla rozwoju młodzieży w danym regionie, które mogłyby powstawać we współpracy z beneficjentami takich działań. Wyniki badań wskazują, że respondenci uważają, że problemy ludzi młodych nie są odpowiednio reprezentowane w debacie publicznej.
- Młodzież relatywnie często przejawia chęć uczestnictwa w rządzeniu, zatem rekomenduje się tworzenie tzw. młodzieżowych rad miasta. Działałyby one pod auspicjami lokalnych samorządów i pełniły rolę opiniodawczą w zakresie polityk lokalnych, których adresem jest młodzież.
- Ważną rolę może odegrać wprowadzenie wolontariatu, nastawionego na lokalne środowisko tj. grup w akademikach, sąsiadów, biblioteki, schroniska dla zwierząt, noclegowanie, małe kluby sportowe itp.
- Realizacja kampanii informacyjnej na tematy związane z funkcjonowaniem państwa, samorządu itp. ukierunkowanej przede wszystkim na budowę przekonania o sensie płacenia podatków w miejscu, w którym się mieszka i pracuje oraz świadomości o korzyściach płynących z tego faktu.
- Tworzenie komisji dialogu społecznego, w których uczestniczyliby przedstawiciele organizacji pozarządowe, administracji lokalnej, mieszkańcy (szczególnie młodzież). Wprowadzanie do praktyki funkcjonowania zarówno administracji lokalnej, jak i szkół i uniwersytetów mechanizmów stymulujących poczucie podmiotowości młodzieży (np. budżetów obywatelskich, sondaży deliberatywnych czy paneli obywatelskich).
- Należy się skoncentrować również na małych ośrodkach i wsiach, gdzie często nie istnieją żadne organizacje pozarządowe. Młodzież tam mieszkająca nie ma możliwości pogłębiania swoich pasji i wiedzy, w ponadwymiarowym zakresie.
- Organizacje pozarządowe powinny również prowadzić małe projekty nastawione na mikro-wspólnoty. Cześć ukraińskich organizacji nastawionych jest przede wszystkim na granty zewnętrzne (w dużej mierze te zagraniczne), praktycznie zapominając o lokalnych wyzwaniach i problemach.

- Sugerujemy również położenie większego nacisku na kształcenie obywatelskie, aktywność obywatelską która jest ważna dla demokracji, państwa i społeczności lokalnych. Istotną rolę może odegrać edukacja patriotyczna promująca aktywność obywatelską, prospołeczną czy charytatywną jako postawy funkcjonalne z punktu widzenia interesów państwa i społeczeństwa ukraińskiego (zob. Marzęcki 2020).

Warto również inicjować projekty edukacyjne i społeczne zorientowane na kształtowanie umiejętności obywatelskich takich jak: zakładanie stowarzyszeń, fundacji, organizacji lokalnych, klubów osiedlowych, nieformalnych zrzeszeń itp. Sugerujemy wpisać takie treści do programów nauczania oraz promowanie tego typu aktywności wśród mieszkańców przez samorządy lokalne.

BIBLIOGRAFIA

- Åslund A. 2002. *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Åslund, A. 2009. *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*, Peterson Institute for International Economics, Washington.
- Broda-Wysocki, P. 2003. *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Analiza na przykładzie regionów koszalińskiego i opolskiego*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Carothers, T. 2002. *The end of transition paradigm*, „Journal of Democracy”, vol. 13, no. 1.
- Collin, M. 2007. *The Time of the Rebels: Youth Resistance Movements and 21st Century Revolutions*, Serpent's Tail, London.
- Diuk, N. 2013. *Youth as an Agent for Change: The Next Generation in Ukraine*, „Demokratizatsiya”, vol. 21, no. 2.
- Diuk, N. 2014. *Finding Ukraine*, „Journal of Democracy”, vol. 25, no. 3.
- Diuk, N. 2017. *Foreword* [w:] Ch. Emeran, *New Generation Political Activism in Ukraine: 2000–2014*, Routledge, London & New York.
- Działek, J. 2011. *Kapitał społeczny jako czynniki rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Kraków.
- Emeran, Ch. 2017. *New Generation Political Activism in Ukraine: 2000–2014*, Routledge, London & New York.
- Forbrig, J., Demes P. [red.], 2007. *Reclaiming Democracy: Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, German Marshall Fund of the United States, Washington.
- Fukuyama, F. 1997. *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Wrocław.
- Havrylyshyn, O. 2006. *Divergent Paths in PostCommunist Transformation: Capitalism for all or capitalism for the few*, *Studies in Economic Transition*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Havrylyshyn, O. 2016. *The Political Economy of Independent Ukraine. Slow Starts, False Starts, and a Last Chance?*, Palgrave Macmillan, London.
- Hewson, C. 2006. *Mixed method research*, [w:] V. Jupp (red.), *The SAGE Dictionary of Social Research Methods*, SAGE Publications, London.
- Junes, T. 2016. *Euromaidan and the Revolution of Dignity: A Case Study of Student Protest as a Catalyst for Political Upheaval*, „Critique & Humanism”, vol. 46, no. 2.
- Kuzio, T. 2011. *Ukraine. Muddling Along*, [w:] S.L. Wolchik, J.L. Curry [red.], *Central and East European Politics. From Communism to Democracy*, Rowman&Littlefield, Lanham.
- Leszczyński, P. 2009. *Granice „imperium” państwa na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] D. Karnowska, A. Modrzejewski [red.], *Paradoksy liberalizmu*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń.
- Marzęcki, R. 2017. *How to Engage „Democratic Natives”? : Political Sophistication as Important Determinant of Civic Activity of Young Citizens in New Democracies (the Case of Poland)*, „Romanian Journal of Political Science”, vol. 17, no. 1.
- Marzęcki, R. 2020. *Constructive emotions? Patriotism as a predictor of civic activity in Poland*, „Italian Political Science Review”, vol. 50, no. 1, s. 33–51.
- McFaul, M. 2002. *The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Post-Communist World*, „World Politics”, vol. 54, no. 1.
- McFaul, M. 2010. *The missing variable: The “international system” as the link between third and fourth wave models of democratization*, [w:] V. Bunce, M. McFaul, K. Stoner-Weiss [red.], *Democracy and authoritarianism in the postcommunist world*, Cambridge University Press, New York.
- Nikolayenko, O. 2007. *The Revolt of the Post-Soviet Generation: Youth Movements in Serbia, Georgia, and Ukraine*, „Comparative Politics”, vol. 39, no. 2.
- Nikolayenko, O. 2011. *Citizens in the Making in Post-Soviet States*, Routledge, London.
- Onuch, O., Sasse, G. 2016. *The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest*, „Europe-Asia Studies”, vol. 68, no. 4.
- Putnam, R.D. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York.
- Riabczuk, M. 2017. *Pierwsze skutki trzech niedokończonych rewolucji na Ukrainie i jednej niewypowiedzianej wojny*, „Nowa Europa. Przegląd Natoliński”, nr 1(7).
- Sartori, G. 1998. *Homo videns: la sociedad teledirigida [Homo videns: television and post-thinking]*, Taurus, Madrid.
- Stach, Ł. 2011. *Spółczesność państw nowych członków Unii Europejskiej wobec integracji z jej strukturami. Obawy, nadzieje, oczekiwania*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Stach, Ł. 2020. *Towards East West or (in)stability. Poland and Ukraine 1991–2016*, [w:] *Poland and Ukraine: problems and prospects*, M. Apollo, M. Krupka-Klimaczak (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.

ISBN 978-83-8084-546-6

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU PEDAGOGICZNEGO KRAKÓW